

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ЕКОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет магістерської та
аспірантської підготовки
Кафедра екології та
охорони довкілля

МАГІСТЕРСЬКА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему: Обґрунтування напрямків екологізації рекреаційно-туристичної діяльності у межах Нижньодністровського національного природного парку (Одеська область)

Виконав студент 2 курсу групи МЕ-VI
спеціальності 8.04010601 «Екологія та
охорона навколишнього середовища »
Лупашко Олександр Михайлович

Керівник д.г.-м.н., проф.
Сафранов Тамерлан Абісалович

Рецензент д.геогр.н., проф.
Берлінський Микола Анатолійович

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
 ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ЕКОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
 Факультет магістерської та аспірантської підготовки
 Кафедра екології та охорони довкілля
 Рівень вищої освіти магістр
 Спеціальність 8.04010601 «Екологія та охорона навколишнього середовища»

ЗАТВЕРДЖУЮ
 Завідувач кафедри екології та охорони довкілля
Сафранов Т.А.
 «20 » березня 2017 року

З А В Д А Н Н Я **НА МАГІСТЕРСЬКУ КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТУ**

Лунашку Олександр Михайловичу
 (прізвище, ім'я, по батькові)

1. Тема роботи: Обґрунтування напрямків екологізації рекреаційно-туристичної діяльності у межах Нижньодністровського національного природного парку (Одеська область)

керівник роботи Сафранов Тамерлан Абісалович, д.г.-м.н., професор
 (прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затверджені наказом вищого навчального закладу від « 16 » січня 2017 року №3

2. Строк подання студентом роботи 8 червня 2017 року

3. Вихідні дані до роботи: наукові, науково-методичні та нормативно-законодавчі документи щодо умов та організації рекреаційно-туристичної діяльності у межах території та об'єктів природно-заповідного фонду; дані щодо принципів екологізації рекреаційно-туристичної діяльності ; дані щодо природних умов та форм РТД на території Нижньодністровського національного природного парку.

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити): Аналіз негативних наслідків рекреаційно-туристичної діяльності та шляхів її екологізації; природні особливості та рекреаційно-туристичний потенціал Нижньодністровського національного природного парку; вплив рекреаційно-туристичної діяльності на стан Нижньодністровського національного природного парку.

5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень): Схема території дослідження. Зонування території Нижньодністровського національного природного парку. Схеми розташування об'єктів рекреаційно-туристичної діяльності на території Нижньодністровського національного природного парку.

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання	завдання прийняв
	<i>немає</i>		

Дата видачі завдання 20 березня 2017 року

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів магістерської кваліфікаційної роботи	Термін виконання етапів магістерської кваліфікаційної роботи	Оцінка виконання етапу	
			у %	за 4-х бальною шкалою
1	<i>Огляд негативних наслідків рекреаційно-туристичної діяльності.</i>	20.03.17- 26.03.17	90	5(відмінно)
2	<i>Аналіз шляхів екологізації рекреаційно-туристичної діяльності.</i>	27.03.17- 02.04.17	90	5(відмінно)
	<i>I рубіжна атестація</i>	03.04.17- 08.04.17	90	5(відмінно)
3	<i>Характеристика природних особливостей. Нижньодністровського національного природного парку.</i>	09.04.17- 24.04.17	90	5(відмінно)
4	<i>Оцінка рекреаційних можливостей Нижньодністровського національного природного парку.</i>	25.04.17- 02.05.17	90	5(відмінно)
	<i>II рубіжна атестація</i>	03.05.17- 06.05.17		5(відмінно)
5	<i>Обґрунтування шляхів екологізації рекреаційно-туристичної діяльності на території Нижньодністровського національного природного парку.</i>	07.05.17- 25.05.17	90	5(відмінно)
6	<i>Узагальнення отриманого матеріалу. Оформлення роботи. Підготовка до захисту магістерської кваліфікаційної роботи.</i>	26.05.17- 08.06.17	90	5(відмінно)
	Інтегральна оцінка виконання етапів календарного плану (як середня по етапам)		90,0	

(до десятих)

Студент

Керівник проекту

(підпис) Луцашко О.М.
(прізвище та ініціали)

(підпис) Сафранов Т.А.
(прізвище та ініціали)

АНОТАЦІЯ

Лупашко О.М. Обґрунтування напрямків екологізації рекреаційно-туристичної діяльності у межах Нижньодністровського національного природного парку (Одеська область)

Актуальність теми полягає в дослідженні структури природоохоронних територій та їх місця і ролі у природно-ресурсному потенціалі території. Оскільки природних територій на півдні України залишилося дуже мало і більшість з них охороняється законодавчо. Однак фактично у більшості випадків природоохоронний статус територій порушується землевласниками і землекористувачами, що призводить до порушення їх природного функціонування і зміни властивостей.

Метою роботи є оцінка впливу рекреаційно-туристичної діяльності на стан навколишнього середовища, а також спроба проведення аналізу основних підходів до екологізації цієї діяльності в ряді країн та в Україні.

Об'єкт дослідження - вплив рекреаційно-туристичної діяльності на стан довкілля.

Предмет дослідження - шляхи екологізації рекреаційно-туристичної діяльності на прикладі Нижньодністровського національного природного парку.

Методи дослідження. Проведення критичного аналізу сучасних положень щодо принципів екологізації рекреаційно-туристичної діяльності. При виконанні роботи були використані опубліковані дані, а також матеріали власних досліджень.

Результати дослідження. Проведений аналіз дані щодо впливу рекреаційно-туристичної діяльності на стан навколишнього середовища. Запропонована підходи до організації екологічно орієнтованих форм рекреаційно-туристичної діяльності. Надаються рекомендації щодо екологізації окремих складових індустрії туризму (рекреації) в Україні (на прикладі Нижньодністровського національного природного парку).

Наукова новизна одержаних результатів полягає в обґрунтуванні принципів екологізації рекреаційно-туристичної діяльності.

Теоретичне і практичне значення - ефективна системи екологізації рекреаційно-туристичної діяльності буде сприяти поліпшенню стану довкілля на території Нижньодністровського національного природного парку.

Структура та обсяг роботи. Складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних літературних джерел (60 найменувань). Робота містить 6 рисунків, 3 таблиці. Загальний обсяг роботи - 72 сторінки.

Ключові слова: рекреаційно-туристична діяльність, екологізація, екологічний туризм, національний природний парк.

SUMMARY

Lupashko A. The issues with an eco-friendly approach for implementation to the recreation and tourism activities in the National Nature Park in the Lower Dniester Basin (Odessa Region)

Topic relevance. Actuality is to study the structure of protected areas and their place and role in natural resource potential of the area. Since natural areas in southern Ukraine have very little and most of them are protected by law. But in fact most of the environmental status of the areas disturbed landowners and land users, leading to disruption of natural functioning and change properties.

Purpose of the work is to assess the impact of recreational and tourism activities on the environment and also attempt to analyze the main approaches to greening these activities in several countries and Ukraine.

Object of the study - the impact of recreational and tourism activities on the environment.

Subject of the study ways of greening recreational and tourism activities on the example the National Nature Park in the Lower Dniester Basin.

Research methods. Conduct a critical analysis of the current provisions on the principles of greening recreation and tourism activities. When performing work has published data and materials research.

Results of the study. The analysis of data on the impact of recreational and tourism activities on the environment. The proposed approaches to environmentally oriented forms of recreation and tourism activities. Recommendations for greening the tourism industry of individual components (recreation) to Ukraine (for example the National Nature Park in the Lower Dniester Basin).

Scientific novelty of the received results is justification principles greening recreation and tourism activities.

Theoretical and practical importance – an effective system of greening recreational and tourism activities will help improve the environment in the territory of National Nature Park in the Lower Dniester Basin.

Structure and scope of work. The Master's Thesis consists of introduction, three chapters sections, conclusions, and a reference list (60 names). In the Thesis there are 6 figures and 3 tables. The total amount of the Thesis is 72 pages.

Keywords: recreation-tourism activity, greening, ecological (green) tourism

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ЕС – екосистема

ЕТ – екологічний туризм

МСОП – Міжнародний союз охорони природи

НДНПП – Нижньодністровський національний природний парк

НПП – національний природний парк

НПС – навколишнє природне середовище

ПЗФ – природно-заповідний фонд

РТД - рекреаційно-туристична діяльність

ЧКУ – Червона книга України

ВСТУП

У 1996 р. Всесвітньою туристичною організацією, Всесвітньою радою з подорожей і туризму, організацією «Зелений світ» була розроблена концепція сталого розвитку туризму в XXI столітті («*Agenda 21 for travel and tourism industry*»). Вона була адресована національним адміністраціям з туризму, туристським, торговим організаціям, а також споживачам туристських послуг. У «Порядку денному 21 для індустрії туризму і подорожей» – всебічній програмі дій, прийнятій 182 урядами на Конференції ООН з навколишнього середовища і розвитку (UNCED) 14.06.1992 р., для туристських компаній були сформульовані 10 завдань: мінімізація, повторне використання та рециркуляція процесу використання природних туристських ресурсів; збереження і управління використовуваною енергією; управління ресурсами прісної води; управління стічними водами; управління небезпечними речовинами; управління транспортом і транспортуванням; планування і управління використанням землі; залучення працівників, клієнтів, місцевих жителів до вирішення проблем навколишнього середовища; розроблення проектів сталого розвитку; партнерство в ім'я життєздатного розвитку.

Під сталим розвитком розуміється процес, що відбувається без нанесення шкоди рекреаційно-туристським ресурсам. Це досягається таким управлінням ресурсами, при якому вони можуть відновлюватися з тією ж швидкістю, з якою використовуються, або переходом з повільно відновлюваних ресурсів до швидко поновлюваних. Рекреація – система заходів, пов'язаних з використанням вільного часу людини для її оздоровлення, а також культурно-пізнавальною та спортивною діяльністю поза межами постійного місця проживання. Туризм – це специфічна форма активного відпочинку, що має культурно-виховне, науково-пізнавальне, спортивно-оздоровче значення; сукупність відносин і явищ, які виникають у процесі подорожі та перебування людей поза межами їх постійного місця

проживання з метою відпочинку, ознайомлення з НПС, лікування, участі в наукових, культурних, ділових зустрічах та ін. [1]. Згідно Закону України «Про туризм» (15.09.1995 № 324/95-ВР зі змінами), туризм – тимчасовий виїзд особи за межі місця проживання в оздоровчих, пізнавальних, професійно-ділових чи інших цілях без здійснення оплачуваної діяльності в місці, куди особа від'їжджає. Відміни меж поняттями «рекреація» і «туризм» досить умовні, а тому словосполучення «рекреаційно-туристична діяльність» (РТД), яка ґрунтується на рекреаційно-туристичних ресурсах, широко використовується у літературі.

Відповідно до Закону України «Про природно-заповідний фонд України» природно-заповідний фонд (ПЗФ) становлять ділянки суші і водного простору, природні комплекси та об'єкти яких мають особливу природоохоронну, наукову, естетичну, рекреаційну та іншу цінність і виділені з метою збереження природної різноманітності ландшафтів, генофонду тваринного і рослинного світу, підтримання загального екологічного балансу та забезпечення фонового моніторингу навколишнього природного середовища (НПС), природно-заповідний фонд охороняється як національне надбання, щодо якого встановлюється особливий режим охорони, відтворення і використання. Україна розглядає цей фонд як складову частину світової системи природних територій та об'єктів, що перебувають під особливою охороною.

До складу ПЗФ, у відповідності до екологічного законодавства України, входять наступні категорії природоохоронних об'єктів і територій: природні заповідники, національні природні парки, заказники загальнодержавного і місцевого значення, регіональні ландшафтні парки, пам'ятки природи загальнодержавного і місцевого значення, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва

загальнодержавного і місцевого значення, зоологічні парки місцевого значення, ботанічні сади, дендрологічні парки і заповідні урочища.

Актуальність наукового дослідження структури природоохоронних територій та їх місця і ролі у природно-ресурсному потенціалі території витікає з їх особливої цінності як середовищеформуючих та природовідтворюючих природних комплексів, з високим рівнем ландшафтного та біологічного різноманіття, властивостями відновного функціонування. Природних територій, незмінених або мало змінених антропогенною діяльністю на півдні України залишилося дуже мало і більшість з них охороняється законодавчо (указами, актами і постановами). Однак фактично у більшості випадків природоохоронний статус територій порушується землевласниками і землекористувачами, що призводить до порушення їх природного функціонування і зміни властивостей.

Метою даного дослідження є оцінка впливу рекреаційно-туристичної діяльності (РТД) на стан навколишнього середовища, а також спроба проведення аналізу основних підходів до екологізації цієї діяльності в ряді країн та в Україні.

Відповідно до поставленої мети в роботі вирішувалися такі *завдання*:

- проаналізувати можливі наслідки рекреаційно-туристичної діяльності на стан довкілля;
- дати оцінки сучасних підходів до екологізації масових форм рекреаційно-туристичної діяльності, а також екологічно-орієнтованих форм рекреації і туризму;
- охарактеризувати природні особливості та рекреаційно-туристичні можливості Нижньодністровського національного природного парку;
- дати оцінку впливу рекреаційно-туристичної діяльності на стан довкілля Нижньодністровського національного природного парку;

- запропонувати шляхи екологізації рекреаційно-туристичної діяльності на території Нижньодністровського національного природного парку.

Об'єктом дослідження є оцінка впливу рекреаційно-туристичної діяльності на стан довкілля, а предметом дослідження - шляхи екологізації цієї діяльності на прикладі Нижньодністровського національного природного парку.

В основу роботи покладений огляд опублікованих матеріалів щодо впливу РТД на стан навколишнього середовища, а також взяті до уваги підходи по мінімізації негативних наслідків цієї діяльності шляхом впровадження екологічно орієнтованих форм РТД та екологізації масових форм рекреації (туризму).

Структура та обсяг роботи. Магістерська робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних літературних джерел (60 найменувань). Робота містить 6 рисунків, 3 таблиці. Загальний обсяг роботи - 72 сторінки.

1 ПРОБЛЕМА ЕКОЛОГІЗАЦІЇ РЕКРЕАЦІЙНО-ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

Відомо, що рекреація і туризм є важливими складовими економіки багатьох країн, але при РТД неминуче відбувається зміння навколишнього природного середовища (НПС). При цьому негативні зміни переважають, завдаючи йому значні і все зростаючі збитки. Вплив РТД на НПС може бути прямим, непрямим і спонукальним, а також позитивним і негативним. РТД не може розвиватися без взаємодії з НПС, однак за умови управління розвитком РТД і чіткого планування можливо зменшити негативний вплив і збільшити позитивний. Негативна складова РТД позначається, насамперед, на природних багатствах країн або районів масового відпочинку і подорожей. Особливу привабливість для туристів мають незаймані природні ландшафти, куточки дикої природи. Ось чому важливе значення має розвиток РТД на особливо охоронюваних природних територіях (ООПТ) [2]. На туристичний сектор економіки припадає 5% глобального ВВП, кожний 12-й чоловік у світі працює в цій галузі. РТД особливо чутлива до кліматичного фактору, оскільки останній визначає протяжність і сприятливість рекреаційно-туристичних сезонів. РТД не тільки потерпає від кліматичних змін, але й також однією з причин глобального потепління, відповідаючи приблизно за 5% емісії CO_2 (2% припадає на авіаційні перельоти, 1,7% – на наземний транспорт, 1% – на готельне господарство) [3]. Згідно з висновками експертів ВТО і Програми ООН з навколишнього середовища, сценарій розвитку територій за програмою «зелених інвестицій», дозволить до 2050 р. скоротити енергоспоживання в туристській сфері на 44%, а емісію CO_2 на 52%. Досягти такого ефекту можливо, використовуючи комбінацію заходів, серед яких: технологічні інновації, перехід до екологічного

транспорту і ефективний енергетичний та екологічний менеджмент в готельно-ресторанній сфері.

З одного боку, розвиток РТД в багатьох частинах світу став потужним стимулом для охорони рідкісних видів флори та фауни і унікальних екосистем, адже природний туризм – це одна з небагатьох форм економічної діяльності, що не передбачає вилучення об'єктів живої природи (за винятком мисливського та рибальського туризму). Але без належного контролю та управління успіхи в розвитку природного туризму можуть швидко обернутися «зворотним боком». Значне збільшення числа прихильників природного туризму створило цілий комплекс проблем. Надмірний і неконтрольований потік туристів нерідко є причиною деградації НПС, зниження біологічного та культурного розмаїття. Негативні наслідки від туризму можуть поширюватися і за межі ООПТ, зачіпаючи інтереси навколишніх поселень.

Негативні аспекти розвитку РТД в ООПТ більш широко відомі, ніж позитивні. Збільшення числа рекреантів (туристів), нераціональне використання природних ресурсів, будівництво готелів, а також інші види діяльності, пов'язані з РТД, певним чином впливають на НПС. Такі дії умовно поділяють на дві категорії: прямі і непрямі. Прямий вплив обумовлений безпосередньою присутністю і діяльністю рекреантів (туристів), непрямий вплив – використовуваними для забезпечення РТД транспортом і інфраструктурою. Один із найбільш докладних описів негативних ефектів природної РТД представлений в роботі *Гектора Цебаллос-Ласкурейна* [4], який виділяє такі впливи: на геологічне середовище, ґрунти, водні ресурси, рослинність, тварин; на зміну санітарних умов; зміну естетичних особливостей ландшафту; вплив на культурне середовище.

Особливо слід підкреслити, що якщо РТД завдає шкоди довкіллю, то вона не є екологічно орієнтованою. Фактично, істинно екологічно орієнтована РТД є одним із потужніших засобів охорони НПС, завдання якої

- запобігти можливих негативних наслідків впливу на природне середовище від подорожей і максимально збільшити їх переваги. А щоб зменшити ступінь небажаного впливу РТД слід поступово здійснювати екологізацію всіх його складових, а також активніше популяризувати і впроваджувати екологічний туризм.

Екологізація РТД – це процес, що базується на засадах впровадження ідей по збереженню природного та історико-культурного середовища. Основна мета екологізації РТД полягає у зведенні до мінімуму негативного впливу туристичної діяльності на процеси кругообігу речовин і енергії в природі, зменшенні рекреаційного навантаження на туристичні об'єкти [5].

Екологічний туризм (ЕТ) – це різновид природного туризму, що об'єднує людей, які подорожують з науково-пізнавальними цілями [6]. Всесвітня туристична організація дає наступне визначення ЕТ: «екологічний туризм - це туризм в незаймані куточки природи». Більш влучним є визначення, зроблене Суспільством екотуризму США: «екотуризм – це будь-які види туризму та рекреації в природі, які не завдають шкоди природним комплексам, сприяють охороні природи і поліпшенню добробуту місцевого населення». ЕТ передбачає подорожі, головний сенс яких – знайомство з живою природою, з місцевими звичаями і культурою; зведення до мінімуму негативних наслідків екологічного та соціально-культурного характеру, підтримання екологічної сталості середовища; сприяння охороні природи та місцевого соціокультурного осередку; сприяння екологічній освіті та просвітницькій роботі; участь місцевих жителів в отриманні доходів від туристської діяльності, що створює для них економічні стимули до збереження природи; зростання економічної ефективності і внесок у стійкий розвиток відвідуваних регіонів.

Концепція ЕТ може складатися із таких базових принципів [7]: мінімізації негативного впливу (природна і соціокультурна сумісність як

фундаментальна умова, контроль та участь з боку місцевих громад, рівноправний доступ до природних ресурсів, дотримання гранично допустимих рекреаційних навантажень); посилення і широкого охоплення (створення фінансових, економічних і соціально-культурних переваг для територій, що охороняються, і місцевого населення); підвищення природоохоронної, екологічної і культурної свідомості, поширення екологічної просвітницької роботи, культивування поваги до звичаїв і традиційного укладу місцевих спільнот, обміну досвідом.

Весь спектр видів ЕТ доцільно поділити на два його основних типи: 1) в межах ООПТ, коли розробка і проведення таких турів є класичним напрямком в ЕТ; 2) поза межами ООПТ, який складається із багатьох видів екологічно орієнтованого туризму [8].

Пропонується виділяти три основні напрямки ЕТ: 1) класичний природний, головним об'єктом якого є дика природа, яка, практично, не зазнає антропогенного впливу; 2) рекреаційний, головним об'єктом якого є видозмінені людиною території та території з вторинною квазіприродою, але відносно екологічно сприятливою для цілей рекреації та туризму; 3) соціально-культурний, суть якого полягає в ознайомленні і вивченні (без будь-якого втручання) туристами культури, звичаїв, способу життя, вірувань, особливостей взаємодії місцевого населення [9].

Розвиток РТД в заповідниках і національних парках ґрунтується на декількох ключових принципах [7, 10]: 1) дотриманні основ заповідної справи (ЕТ повинен базуватися на головних досягненнях заповідної науки і практики і не вступати з нею в протиріччя); 2) вибірковості (не для кожного заповідника та національного парку розвиток ЕТ виправданий і рентабельний; рішення про розвиток такої діяльності в конкретному заповіднику (національному парку), повинен базуватися на експертному аналізі. Так, наприклад, для заповідників і національних парків зовсім неприйнятні масові види туризму, і потік туристів в цих місцях повинен

обмежуватися і ретельно регулюватися, а також визначати оптимальну категорію відвідувачів); 3) спираючись на регіональні пам'ятки (для розвитку ЕТ повинні використовуватися буферні зони заповідників, національних парків, а також суміжні території; заповідники і національні парки будуть отримувати дохід, виступаючи в якості організаторів програм ЕТ на місцях і надаючи відвідувачам різного роду послуги); 4) спеціалізації і кооперації (РТД здійснюється на методичній базі заповідників і національних парків, в тісній кооперації з їх науковими та еколого-просвітницькими відділами; при цьому, організація екскурсій і підбір рекреантів здійснюється через мережу спеціалізованих турагентств і туроператорів); 5) економічна складова не є пріоритетом (отримання доходів від РТД не є основною метою ЕТ в заповідниках і національних парках); 6) рентабельності (незважаючи на те, що стаття доходу не є першорядною, цей вид діяльності не повинен бути збитковим для заповідників та національних парків). До економічного принципу слід віднести також затрати на створення необхідної інфраструктури для проведення ЕТ (дороги, організовані стоянки з джерелами питної води, туалетами, місцями відпочинку зі збором побутового сміття та ін.).

В.В. Храбовченко [11] рекомендує такі основні принципи екологізації РТД:

– для приготування їжі краще використовувати як паливо газ або бензин, оскільки застосовувати дров'яного палива (хмизу, сухостою) є втручанням в природні процеси і сприяє утворенню продуктів горіння (відходів), а також часто стає причиною лісових пожеж. Крім того, це є витратною процедурою (часу і сил на пошуки дров, розпалювання, чищення посуду від нагару тощо). Крім того, слід уникати повторного розігріву страв, що значно погіршує їх смак і призводить до зайвої витрати палива. Рекомендується посуд з готовою їжею загорнути в спальний мішок аби створити теплоізоляційне середовище. Складаючи

меню, більше уваги потрібно акцентувати на салатах і стравах швидкого приготування, що безперечно корисно для людини і не завдає шкоди природі (рослинні відходи утилізуються краще тваринної їжі);

- прання білизни та миття посуду також традиційно продукують відходи, що забруднюють ґрунт і воду. Необхідно мінімізувати використання гарячої води для миття посуду. Доцільно відмовитись від використання одноразового посуду, а краще практикувати в ужитку різнобарвний пластиковий багаторазовий посуд, який бажано видавати туристам на початку туру. Під час прання і миття посуду слід використовувати безфосфатні екологічні засоби (з маркуванням *NP*) або такі, що містять фосфор в малій кількості. Прати і мити посуд рекомендується на відстані не менше за 50 м від найближчих водних об'єктів (струмка, озера, річки і т.ін.). Брудну воду слід розприскати по землі, аби вона інфільтрувалась. Це дозволить зменшити потрапляння у водні об'єкти біогенів, що сприяють процесам їх евтрофікації;

– будівництво притулків, готелів, обладнаних таборів і бівуаків вимагає застосування технологій, які б мінімізували втрати тепла і були запорукою ефективного використання енергії. Необхідно широко застосовувати сучасні теплоізоляційні матеріали. У випадку з наметовими таборами і бівуаками слід було б передбачити спорудження вітрозахисних стінок. Ці заходи дадуть економію енергії, палива і підвищать комфортні умови для прийому туристів. Веранди будиночків (хатин), горішні балкони готелів і тамбури наметів – ефективний і популярний серед туристів засіб регулювання температури в приміщеннях. Втрати тепла через вікна в 10 разів переважають втрати через стіни. Ось чому подвійні віконні рами обов'язкові для гірських готелів і хатин. Завіси і штори на вікнах відіграють роль вибивачів тепла в холодну погоду і уповільнюють проникнення прямих сонячних променів в спеку. Розташування вікон і дверей слід співвідносити з

переважаючими напрямками місцевих вітрів (гірсько-долинними, фенами, бризами і т. д.), інакше як уникнути протягів, розбитого скла і втрат тепла. Необхідно ширше уживати нетрадиційні природні джерела енергії (сонячні промені, вітер, термальні води, тощо). Найбільш економними для освітлення приміщень є флуоресцентні лампи, що працюють на батареях. Щодо ефективності, то слід за ними стоять газові і гасові лампи. В будинках слід відмовитись від центрального опалення, оскільки немає необхідності в обігріві всіх приміщень будівлі одночасно. В таких випадках добре зарекомендували себе автономні обігрівачі, різні модифікації термостатів, таймери нагрівання. Це забезпечує індивідуальне опалення кожної зони (холу, бару, підсобних приміщень, кімнати). Використання відкритого вогню для опалення (камінів жаровень) є неефективним (хоча і приваблює туристів) і може бути виправдано тільки для невеличких барів і ресторанів. Рекомендується активніше застосовувати побутові прилади, що працюють на вбудованих сонячних батареях або з низьким споживанням електроенергії (калькулятори, годинники і т. д.). Вигрібні ями доцільно організовувати в місцях з глибоким заляганням ґрунтових вод. Вони не повинні розміщуватись поруч з водними об'єктами або в місцях пониження рельєфу. При виборі місця для такої ями необхідно враховувати також напрямки місцевих вітрів, аби не створювати дискомфорт туристам. Для поліпшення тяги витяжні труби туалетів рекомендується фарбувати в чорний колір. Водні процедури (умивання, користування душем) вимагають використання до половини всього об'єму гарячої води, призначеної для обслуговування туристів. Тому є цілком логічним застосування дозаторів на сантехніці. Душові кімнати слід обладнати гарною теплоізоляцією, щоб уникнути протягів і втрат тепла; економніше використовувати дозовані рідке мило і шампуні. У випадках, коли використана вода зливається безпосередньо у водойму,

застосування миючих засобів не рекомендується. Та ж брудна вода, що містить мило і шампунь, повинна бути розсіяна на відстані не менше 50 м від найближчого водоймища. В цілях економії води та енергії змінювати рушники і постільну білизну слід виключно на прохання гостей. Бажано широко використовувати літні душі з темними баками, в яких вода нагрівається сонячними променями дуже швидко;

– утилізація відходів кулінарії також є проблемою, особливо в ОО ПТ. Значна частка відходів їжі рослинного походження утилізується самою природою, чого не скажеш про відходи тваринного походження. Необхідно запобігати потраплянню жирів і масляної їжі до безстічних водойм. Тому рекомендується при митті посуду спочатку видаляти жир ганчіркою або використовувати спеціальні фільтри. Експлуатація компостних ям вимагає досвіду і навичок, оскільки вони часто є джерелом неприємного запаху і газу. Утилізація залишків скла, пластику, металу найбільш ускладнена, оскільки ці матеріали вкрай важко і довго розкладаються природою. І тому найкращим виходом в такій ситуації є мінімізація використання скляної і пластмасової тари в ужитку і перехід на паперову, картонну упаковку. Не можна спалювати пластмасу, оскільки при горінні вона виділяє надзвичайно шкідливі для людини леткі сполуки і речовини. Металеві ємності з-під фарби і хімікалій також необхідно евакуювати. Слід уникати використання і металевих ємностей, особливо аерозольних упаковок;

– перевезення наземним транспортом також спричиняє забруднення атмосферного повітря, порушує рослинний покрив і призводить до шумового забруднення. Задля зменшення шкоди, що наноситься НПС через транспортні витрати на обслуговування подорожуючих, доцільно стимулювати тривале перебування туристів на базах, в таборах, здійснюючи радіальні піші походи. За таких умов скорочується кількість рейсів туристського транспорту, а дохід від перебування туристів в місцях дисло

кації зростає. Для перевезення туристів слід використовувати вмісткі дизельні автобуси з причепами (трейлерами) для багажу. Перевезення обслуговуючого персоналу, вантажів, багажу слід здійснювати разом із переміщенням туристів. Для ближніх поїздок персоналу бажано використовувати гірські велосипеди. Часто такі поїздки персоналу можуть бути пов'язані задля отримання інформації. Сучасні системи зв'язку (рації, мобільні телефони та ін.) дозволяють скоротити зайві переміщення. Необхідно уникати перевезень у нічний час, особливо по території ООПТ. Світло фар може несприятливо впливати на поведінку тварин.

Надання екскурсійних послуг в екологічному турі передбачає професійну екологічну підготовку інструктора або екскурсовода. Підвищення екологічної обізнаності, знання принципів «м'якого» природокористування в РТД має бути невід'ємною частиною роботи екскурсовода-інструктора, який супроводжує групу туристів (рекреантів). У підвищенні відповідального ставлення до довкілля величезну роль відіграє рекламно-інформаційна продукція. Екологічна обізнаність туристів зростає (або формується) завдяки буклетам і газетам, що видаються туристичними і природоохоронними організаціями, установами з бронювання місць на транспорті, в місцях розміщення, інформаційно-туристичних центрах, рекламних агентствах, медіа, видавництвах тощо [12].

Якщо, як вказано вище, ЕТ не завдає шкоди природним комплексам, сприяє охороні природи і поліпшенню добробуту та зайнятості місцевого населення, а також орієнтований на туристів (рекреантів) з високим рівнем екологічної свідомості, то пріоритетне значення має питання екологізації масових форм РТД.

Турбота про безпеку людей і охорону довкілля є, на сьогоднішній день, невід'ємною частиною політики у сфері туризму. З кожним роком кількість туристів, які обирають більш безпечний для природного

середовища відпочинок, зростає. При цьому фахівці туристської і готельної індустрії відзначають, що туристи стали в цьому питанні більш відповідальними. Згідно з дослідженням туристської асоціації АВТА (Великобританія) кожний третій турист вважає, що готелі, крім наявності традиційних «зірок», повинні також мати екологічний рейтинг. У порівнянні з 2010 р. показник відповідальності туристів, які віддають перевагу екологічно орієнтованій рекреації, зріс з 29% до 33%.

У міжнародному туризмі популяризацією «зелених» технологій займається міжнародна організація *Travelife Sustainability System* (TSS), яка заохочує туроператорів і готелі, що займаються природоохоронною діяльністю та просувають ідеї охорони навколишнього середовища серед своїх гостей. TSS має спеціально розроблену систему екологічного аудиту, який передбачає нагороди підприємствам залежно від їх досягнень. Така ініціатива підтримується багатьма провідними підприємствами туризму та рекреації. На сьогоднішній день система TSS зареєструвала 17 тис. готелів, з яких 1500 підприємств пройшли повну екологічну експертизу, а понад 500 – отримали заслужені нагороди у сфері екологізації РТД.

Процеси екологізації повинні охоплювати всі складові сфери індустрії туризму (рекреації): розміщення; перевезення; харчування; реалізацію послуг; дозвілля і розваги; лікування та оздоровлення [13].

Створення екологічних сертифікаційних схем і програм РТД може стати ефективним способом надання екологічної інформації туристам (рекреантам) і бути прогресивним напрямком для стимулювання розробки нових, екологічно орієнтованих, якісних турпродуктів і послуг [14]. Робота щодо створення і розвитку екологічних сертифікаційних схем і програм повинна базуватись на системі екологічного менеджменту.

Невід'ємною складовою екологічного менеджменту в сфері РТД є стандарт управління природокористуванням ISO 14001 (EMS), створений в 1991 р. Міжнародною асоціацією зі стандартизації. Для того щоб йому відповідати, організація зобов'язана підтвердити, що вона проводить політику з охорони навколишнього середовища. У ряді країн, на додаток до ISO 14001, були створені власні стандарти (наприклад, в Європейському союзі – EMAS). Крім того, в світі існує ряд організацій, що займаються розробкою і впровадженням систем екологічного менеджменту. Згідно з даними Всесвітньої туристичної організації, на нинішній момент діє понад 60 міжнародних програм, спрямованих на створення та підтвердження стандартів у галузі екологічної сертифікації. При цьому на кожну програму припадає, в середньому, близько 50 сертифікованих компаній в галузі туризму. Всього ж у світі існує понад 100 екологічних лейблів і нагород для об'єктів туризму, екологічного туризму та сфери гостинності [3].

Однією з найбільш відомих міжнародних програм сертифікації в області екотуризму є програма «*Green Globe 21*» [15]. Вона розроблена британською компанією, що працює в більш ніж 50 країнах. Програма має міжнародний статус і на сучасному етапі охоплює, крім ряду складових інфраструктури масового туризму (готелів, виставкових залів, аеропортів, авіаліній, гаваней, круїзних кораблів, залізниць, ресторанів і т. д.), всілякі туристські місця призначення, включаючи місцеві спільноти та території, що перебувають під охороною. Стандарти системи *Green Globe 21* охоплюють шість сфер: 1) зменшення утворення відходів, їх багаторазове використання і переробка; 2) ефективність використання енергії; 3) управління використанням прісної води; 4) управління стічними водами; 5) екологічно чутлива торгова політика; 6) соціо-культурний розвиток. Виділяється декілька рівнів виконання критеріїв стандарту *Green Globe*

21, відповідно до якого, підприємства отримують різні логотипи з екологічним маркуванням: «*affiliate*» – відповідність мінімальному набору критеріїв, «*benchmarked*» – відповідність основним критеріям, «*certified*» – відповідність усім вимогам стандарту, що підтверджено аудитом цього аудитором, проведеним третьою стороною безпосередньо на об'єкті. За допомогою подібної градації споживачі, що зацікавлені в отриманні якісних туристичних послуг, можуть пересвідчитись в ступені екологічної відповідальності сертифікованого об'єкту [16].

Згідно з Положенням ЄС 1893/93 «Щодо добровільної участі компаній в системі екологічного менеджменту і ревізії», турфірма (готель) може здійснювати або замовляти об'єктивні екоревізії з метою поліпшення управління екологічними аспектами РТД [17]. Наприклад, система екологічного менеджменту Фінляндії під час проведення екоревізії туристських підприємств розглядає такі питання: вимоги екологічно свідомих туристів до умов проведення подорожей; перелік заходів, що сприяють економії сировини, води і електро- та теплоенергії туристичними підприємствами; управління та поводження з відходами; особливі характеристики туристських підприємств при наданні ними специфічних послуг. Результати впливу на довкілля оцінюються за такими напрямками: 1) повітря – запах (виробництво і споживання електро- і теплоенергії, приготування їжі, робота транспорту, який використовується туристами і персоналом); 2) вода – постачання, споживання води (на кухні, для прибирання, в сауні, в номерах, при наданні туристичних послуг); 3) ґрунт і ґрунтові води – їх охорона (при наданні туристичних послуг, утилізації відходів); 4) шум – його рівень (в місцях відпочинку, при наданні туристичних послуг); 5) візуальний вплив – упорядкованість території, оточуюча місцевість, ландшафт, будівлі, маркетинг, відходи, туристичні послуги.

Екологічні проблеми займають провідне місце в діяльності Міжнародної готельної асоціації. В рамках цієї асоціації створений фонд, головним завданням якого є збір і поширення інформації з екологічних питань, що пов'язані з готельним господарством. Понад 11 найбільших міжнародних готельних мереж, що належать до фонду, вже заощадили значні кошти в результаті проведених заходів. Так, «Інтерконтиненталь» за останнє десятиріччя заощадил 10 млн. фунтів стерлінгів; мережа готелів «Скандік готель» встановила в номерах меблі і аксесуари з біологічних матеріалів, які можуть бути у подальшому перероблені і використані знову. Готелям, які дотримуються екологічних вимог природоохоронного стандарту ISO 14001, присвоюються відповідні знаки.

Всесвітньою радою з подорожей і туризму функціонує з 1994 р. і є ініціатором присвоєння нагород «Зелена планета» за досягнення в екологізації РТД. Наприклад, мережа готелів «Інтерконтиненталь хотелз» використовує «гуманний» туалетний асортимент речей, такий що не випробуваний на піддослідних тваринах; деякі гавайські готелі, для зменшення невиправданих витрат води, встановили регулятори напору на кранах умивальників та душових кабін; практика збільшення терміну користування рушниками є не тільки кроком до зменшення витрат води на прання, але й мінімізує утворення побутових стічних вод; британська компанія «Сентер паркс» у зонах рекреації, куди заборонений в'їзд автомобілів, пропонує відвідувачам використовувати велосипеди; мережа невеликих англійських готелів «Блумфілд Хаус» надає 10% знижку тим гостям, які прибули громадським транспортом тощо. Британський туроператор «Кокс і Кінгс» обіцяє кожному клієнту «екологічного туру» придбати один акр (приблизно 0,4 га) тропічного лісу в Бразилії з тим, аби прийняти участь у збереженні цих унікальних природних екосистем. Мета цієї

ініціативи – надати іншим туроператорам приклад збільшення вартості послуг з метою підтримки відповідального туризму [18].

Зазвичай готельний та ресторанний бізнес в РТД тісно пов'язані між собою. Екологізація місць розміщення туристів передбачає не тільки використання екологічно чистих продуктів (тут у продажу принципово відсутні «хімічні напої», а практикується реалізація натуральних молока, соків, напоїв), але й економію ресурсів через регулювання подачі тепла, електроенергії тощо. Деякі готелі, наприклад, готель «Alpenrose» (Німеччина) розрахований лише на категорію туристів, хто не палить; він має всього 120 місць, коефіцієнт його завантаження становить 80 %. Не завжди екологізація потребує прийняття радикальних рішень – важливі будь-які дрібниці: автоматична сантехніка на інфрачервоних променях, електричні мильниці. При цьому, «екологічна програма» може не досягти своєї мети, якщо паралельно не використати письмове «виховання» гостей. Так, наприклад, прохання до клієнтів «не кидати на підлогу рушник, якщо він ще придатний до використання», допомагає заощадити не лише воду та електроенергію, а й подовжити термін «життя» третини рушників, що мали змінюватися і пратися щодня [19].

Вимоги до закладів, які надають послуги з тимчасового розміщення, встановлює екологічний стандарт СОУ ОЕМ 08.002.30.059 «Послуги з тимчасового розміщення (проживання). Екологічні критерії». Даний стандарт є добровільним до виконання і дозволяє визначити екологічні переваги послуг, що надаються готелем. Він розроблений в рамках української програми екологічного маркування відповідно до міжнародного стандарту ISO 14024 «Екологічні маркування та декларації. Екологічні маркування I типу». СОУ ОЕМ 08.002.30.059 передбачає: зменшення рівня негативного впливу на навколишнє середовище і здоров'я людини в процесі надання послуг;

зниження споживання енергетичних і водних ресурсів, раціональне управління відходами та матеріальними ресурсами; поступове збільшення кількості якісних послуг з використанням екологічно сертифікованих продуктів, товарів, виробів і матеріалів. Крім того, цей стандарт встановлює вимоги до таких аспектів виробництва, як застосування хімічних засобів для прання і чистки, закупівлі товарів і надання послуг, транспортування, інформування (клієнта, персоналу). До кожного аспекту діяльності висувуються обов'язкові та додаткові вимоги, враховується специфіка інфраструктури готелю: ресторан, SPA, приміщення для заняття спортом і басейни, зона рекреації і т. п.

В Україні екологічні сертифікати були видані лише кільком готелям. Як приклад, можна навести готель «Ковчег» (Чернівецька область), розташований на найвищій точці Покутсько-Буковинських Карпат – вершині гори Мегура (1313 м). Для забезпечення життєдіяльності, вся енергія у готелі добувається з поновлюваних джерел: вітрогенераторів, сонячних панелей і колекторів, котла на дровах, дизеля-генератора. Тут використовується виключно джерельна вода. Опалення в готелі – повітряне та водяне. Будівля готеля виконана із натурального дерева і має вигляд перевернутого човна. Все дерево (і зовні, і всередині) оброблене натуральним бджолиним воском, який зберігає природний вигляд деревини. У готелі використовуються лише енергозберігаючі лампи, тут встановлені крани з водозберігаючими насадками, змішувачі в душових кабінах оснащені дрібними дифузорами, а також налагоджена система теплоізоляції. Каналізація тут є автономною. Стічні води надходять в септик з полями фільтрації класичного типу, який гідравлічно не пов'язаний з ґрунтовими водами. Біологічне розкладання відбувається за допомогою концентрованого ензимного препарату, який за короткий час забезпечує якісні процеси розкладання стоків. До раціонального використання природних

ресурсів в готелі закликають і постояльців: в кожному номері є пам'ятка про необхідність економного використання води та електроенергії, спонукання до сортування відходів. При закупівлі перевага віддається лише продуктам місцевого виробництва, меню триразового харчування складене виключно із страв домашнього приготування. Для дозвілля, в залежності від пори року, відпочиваючим пропонуються різноманітні пішохідні маршрути і прогулянки на конях. Постільна білизна в готелі переважно має екологічне маркування Oeko-Tex Standard.

РТД є одним із істотних факторів забруднення довкілля, значною мірою через використання практично всіх видів наземного, водного та повітряного транспорту. За даними Міжурядової комісії зі змінення клімату, викиди авіаційного транспорту в 2004 р. містили 3,5% світових викидів парникових газів, а за прогнозами до 2050 р. ця величина має зрости до 15%. Дослідження, що проведене в 2004 р. під егідою ЄС, свідчить, що повітряні подорожі спричиняють за 9% глобального потепління, а до 2050 р. повітряний транспорт стане відповідальним за дві третини всіх парникових газів лише у Великобританії [18]. Є приклади негативного впливу на стан довкілля і водного транспорту (круїзи на Аляску, Венеція тощо).

Помітним результатом збільшення кількості транспортних засобів в популярних туристичних напрямках є затори. У «високий сезон» до мільйонів приватних автомобілів додаються автомобілі, орендовані на час відпусток. Значні концентрації відпрацьованих газів у місцях активної РТД вкрай негативно позначаються на здоров'ї туристів (рекреантів) і місцевого населення. Деякі популярні гірські курорти в багатьох країнах Європи ввели заборону на в'їзд приватного транспорту, що не належить місцевим жителям, змушуючи цим туристів (рекреантів) користуватися послугами паркінгу і діставатися до місця призначення залізничним транспортом. Ось чому такі гірські курорти славляться чистим повітрям і мальовничими ландшафтами. Популярні в наш час всія диходи, квадроцикли та мотоцикли завдають істотної шкоди найбільш враз

ливим місцям природи (деградується ґрунтово-рослинний покрив, розлякуються дикі тварини, спричиняється шумове забруднення тощо). Екологізація перевезень передбачає заборону транспортних засобів з дизельними і бензиновими двигунами, використання автомобілів з водневими двигунами і внутрішнього згорання, електромобілі, велосипеди, гужовий транспорт тощо. Екологізація міського транспорту полягає в підвищенні конкурентоспроможності різних немоторизованих способів пересування – пішки, велосипедом, на рикші, легким метро (сучасним трамваєм), поїздом, а також зменшенні потреби в частому переміщенні містом – наприклад, таким чином, аби люди могли мешкати недалеко від місця своєї роботи.

Особливості екологізації РТД в регіонах України показані в роботах [20, 21, 22 та ін.]. Для подальшої екологізації РТД в Україні пропонуються такі кроки: паспортизація туристсько-рекреаційних ресурсів з обов'язковим визначенням антропогенного навантаження на природну екосистему; встановлення ресурсозберігаючих і екологічних стандартів для новозбудованих та реконструйованих закладів розміщення туристів (рекреантів); впровадження системи екологічної сертифікації об'єктів туризму; пріоритетне та пільгове фінансування еколого-орієнтованих інвестиційних проектів у туризмі; розширення мережі національних і регіональних ландшафтних парків із суворим додержанням режимів діяльності відповідно до чинного законодавства; всебічна інформаційна підтримка ідеї збалансованого розвитку туризму серед усіх зацікавлених сторін процесу (туристів, виробників послуг, органів влади, громадських інституцій та ін.) [23].

Види сталого екологічного туризму наведені на рис. 1.1.

Таким чином, екологізація РТД спрямована на раціональне природокористування і має екологічне і соціально-економічне значення.

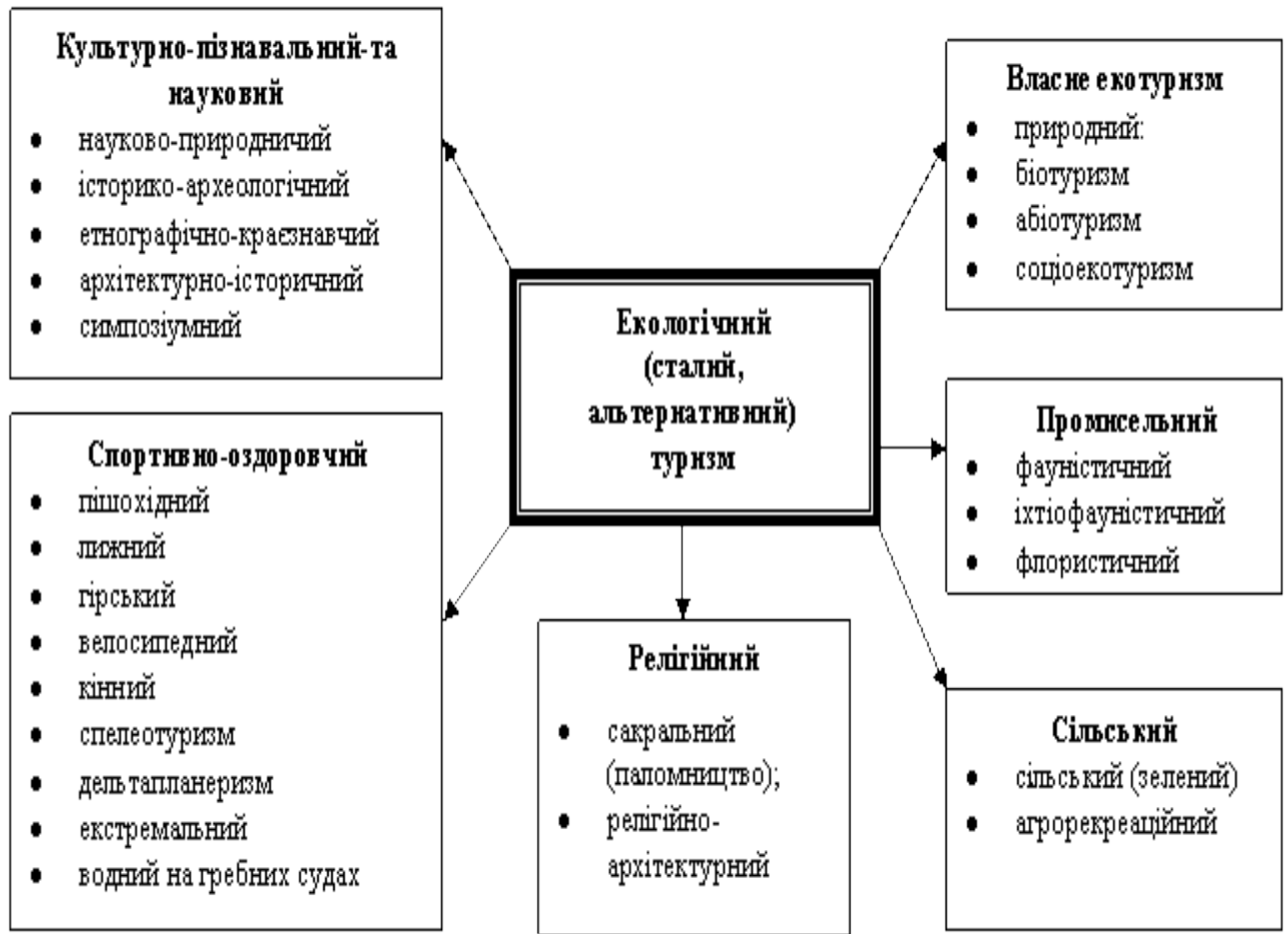

Рис. 1.1 – Види сталого екологічного туризму [24]

Зважаючи на важелі фінансово-економічного стимулювання раціонального природокористування і, зокрема, збалансованого використання туристично-рекреаційних ресурсів, варто зазначити, що такий перелік надається практично у всіх законодавчих документах, які стосуються нормативно-правового регламентування природоохоронної сфери. Тому в Україні слід на практиці створити такі умови, щоб використання технологій і методів мінімізації забруднення довкілля стало вкрай вигідним для організаторів РТД, природоохоронних органів, туристів (рекреантів) та місцевого населення. Насамперед, екологізацію РТД в усіх рекреаційних районах України необхідно здійснювати з урахуванням досвіду, напрацьованого в ряді розвинених країн світу [25].

2 ОСОБЛИВОСТІ НИЖНЬОДНІСТРОВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПАРКУ

2.1 Загальні відомості про Нижньодністровський національний природний парк

Національний природний парк (НПП) є природоохоронною територією, рекреаційною, культурно-освітньою та дослідницькою організацією загальнодержавного значення. Він утворюється з метою збереження, відновлення та ефективного функціонування природних комплексів і територій, що мають особливу природоохоронну, оздоровчу, історико-культурну, наукову, освітню та естетичну цінність. Ділянки землі, її надр і водні простори з усіма природними об'єктами, що знаходяться у їх межах, вилучаються з господарського використання і передаються державному природному національному парку, територія якого може включати й інші типи природокористування. НПП - територія, звичайно визначена у законі та у державній власності, що охороняється від більшості типів людської діяльності та забруднення. НПП є природоохоронною територією категорії II згідно з визначенням МСОП, національний парк - охоронна територія, призначена переважно для захисту екосистеми (ЕС) і екологічного туризму (ЕТ). На відміну від заповідників та природних резервів, де заборонена майже будь-яка діяльність людини, однією з цілей створення національних парків є відпочинок, тому вони дозволяють відвідування туристів та перебування на своїй території за певними умовами.

Нижньодністровський національний природний парк (НДНПП) створений відповідно до Указу Президента України від 13.11.2008 №1033 «Про створення Нижньодністровського національного

природного парку» з метою збереження, відтворення та раціонального використання типових та унікальних природних комплексів пониззя річки Дністра, що мають важливе природоохоронне наукове, естетичне, рекреаційне та оздоровче значення.

ННПП розташований на території Білгород-Дністровського, Біляївського та Овідіопольського районів Одеської області. Центральний офіс установи знаходиться за адресою 65009 м.Одеса, вул. Французький бульвар, 89, та адмін.будинок №2 – Одеська область Біляївський район с. Маяки, вул. Радянської Армії, 58.

Загальна площа НДНПП становить 21311,1 га в тому числі 3700 га земель, що надаються йому в постійне користування (табл. 2.1), та 17611,1 га земель, що включаються до його складу без вилучення у землекористувачів на яких здійснюється традиційна господарська діяльність з додержанням загальних вимог щодо охорони навколишнього природного середовища (табл. 2.2).

Таблиця 2.1 - Землі, які надаються НДНПП у постійне користування

Найменування землекористувача	Площа, га
Білгород-Дністровський район Білгород-Дністровська районна державна адміністрація	1200,0
Біляївський район. Державне підприємство «Одеське лісове господарство»	2500,0
Всього:	3700,0

Таблиця 2.2 - Землі, які включаються до складу НДНПП без вилучення у землекористувачів

Найменування землекористувача	Площа, га
Белгород-Дністровский район. Белгород-Дністровска района державна адміністрація (землі запасу).	7715,0
Біляївський район, Державне підприємство «Одеське лісове господарство»	2872,5
Овідіопольський район, Овідіопільська района державна адміністрація (землі запасу)	6695,50
Концерн «Чорне море»	276,80
Надлиманська сільська рада	29,90
Миколаївська сільська рада	21,40
Всього:	17611,10

На суміжних територіях з НДНПП розташовані наступні населені пункти с.Маяки, м.Біляївка, с.Яськи, (Біляївський р-н) с.Удобне, с.Красная коса, с. Семенівка, с.Південне, с.Садове, с. Веселе (Білгород-Дністровський р-н); с.Караглія, с.Миколаївка, с.Надлиманське (Овідіопольський р-н). З боку Молдови – с.Тудора та с.Паланка (рис. 2.1).

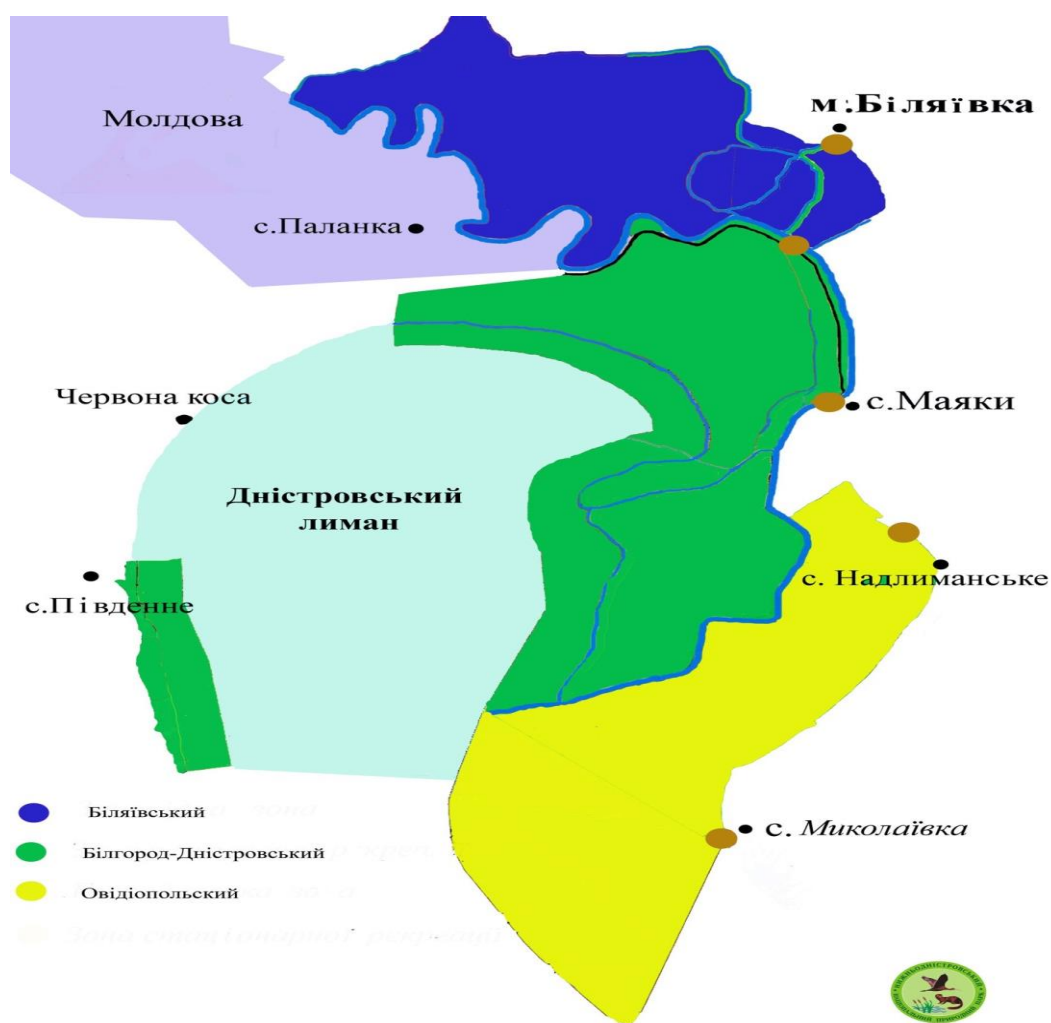

Рис. 2.1 – Схема Нижньодністровського національного природного парку

Географічні координати центру території: межиріччя Дністра – Турунчука – 46°28' N, 30°36' E, висота 0,4-0,9 м над рівнем моря. Північна частина Дністровського лиману – координати центру – 46°22' N, 30°12' E, висота над рівнем моря 0,4-0,6 м. Фізико-географічне районування ННПП: КРАЇНА: Східно-Європейська рівнина. ЗОНА: Степова. ПІДЗОНА: Середньо-степова.

Місцецезнаходження НДНПП в системі геоботанічного районування:

Область: Європейсько-Азіатська степова. Провінція: Причорноморська (Понтична) степова, Причорноморська середньостепова. Згідно флористичному районуванню територія НДНПП розташована в межах Північнопалеарктичного підцарства, Паннонсько-Причорноморсько-Прикаспійської області, Причорноморсько-Донської провінції, Дунайського та Західнопричорноморсько-Рівнінокримського округів. За геоботанічним районуванням регіон належить до Євразійської степової області, Понтичної степової провінції, Чорноморсько-Азовської під провінції, смуг різнотравно-кострицево-ковилових та кострицево-ковилових степів.

При попередньому зонуванні, затвердженим рішенням Науково-технічної ради НДНПП від 22.06.2010 р. на його території згідно із Законом України «Про природно-заповідний фонд України» встановлені такі зони: 1) заповідна площею 8098 га (38% від загальної площі Парку); 2) регульованої рекреації - 8524 га (40%); 3) стаціонарної рекреації - 214,1 га (1%); 4) господарча - 4475 га (21%)

До складу *заповідної зони* увійшли найбільш цінні природні комплекси які мають пріоритетне значення у збереженні біорізноманіття пониззя Дністра. Заповідна зона включає практично всю територію створеного у 1993 році заповідного урочища

«Дністровські плавні» загальною площею 7620 га. Значна частина земель заповідної зони (3700 га) надаються Парку у постійне користування. У заповідній зоні знаходяться плавневі озера (озера Горілі, частина озер Біле та Тудорово). До неї входять також найбільш цінні ділянки лісу на північному березі Дністровського лиману та прилегла акваторія. Заповідна зона оточена зоною регульованої рекреації.

В *зону регульованої рекреації*, найбільшою за площею у НДНПП (40%), увійшла значна ділянка Дністровського лиману, Карагольська затока, Мертвий Турунчук, ізольоване від основної частини території Парку урочище «Діда Овсія»

Зона стаціонарної рекреації займає лише 1% від загальної площі парку. Вона призначена для розміщення стаціонарних об'єктів обслуговування відвідувачів НДНПП.

До *господарської зони* включені: р. Глибокий Турунчук у якій здійснюється промисловий лов риби, частина острова між річками Дністер та Глибокий Турунчук , наданого у довгострокову оренду ТОВ «Мисливець та рибалка ХХІ століття», прибережна смуга вздовж р. Дністер від його розвилки до 45 км автотраси Одеса – Рені та деякі інші території на яких господарська діяльність здійснюється з додержанням загальних вимог щодо охорони навколишнього природного середовища.

2.2 Природні особливості території Нижньодністровського національного природного парку

Нижньодністровський національний природний парк розташований в межиріччі р. Дністер та р. Турунчук та гирловій частині р.Дністер, в долині.

Займає територію оторочену на півночі правим берегом р.Турунчук, корінними глиняними берегами долини Дністра та Дністровського лиману на заході та сході, та акваторією Дністровського лиману на півдні. Територія парку простягається на 30 км з північного заходу на південний схід, та близько 14 км із заходу на схід. Довжина по периметру сягає близько 140 км.

У геоморфологічному відношенні територія Нижньодністровського НПП є досить одноманітною. Рельєф заплави рівнинний і дещо зрізаний водотоками. Найбільш високо розташованими ділянками є прируслові гряди Дністра та Турунчука, які мають відносну висоту над меженним рівнем води від 0,5 до 3(5) м. Окрім того, позитивними елементами рельєфу у заплаві є також штучні підвищення — вали висотою від 0,5 до 2,5 м.

Крім прируслових гряд по структурі та потужності, позитивними елементами рельєфу у заплаві Дністра є плавуні. Зосереджені у середній зоні заплави, плавуні являють собою унікальне утворення що складаються з міцно сплетених коренів очерету, рідше рогозу, комишу та намулених наносів. Особливості території визначають характер місцевої флори та фауни, що відзначаються високим ступенем біорізноманіття.

Клімат території формується під впливом як середземноморських, так і континентальних повітряних мас помірних широт, тому є перехідним між морським та континентальним. Він характеризується малою кількістю опадів, значними коливаннями температури повітря, короткою зимою з частими відлигами, довгим та спекотним літом. Коливання температури найбільш різко виражено взимку, коли на південь України надходять маси холодного повітря з внутрішніх районів. Найхолоднішим є січень. Зима триває близько 80 днів, вона настає у другій половині грудня. Під час суворих зим на водоймах

утворюється льодовий покрив товщиною 20-25 см. Сніжний покрив лежить з початку січня протягом 40-45 днів.

Літо обмежене датами стійкого переходу середньодобової температури через 15°C у період її підвищення та зниження. Це сама тривала пора року. У Придністров'ї літо починається приблизно 15 травня і закінчується 25 вересня, тобто триває більше 110 днів. Найбільш спекотні місяці - серпень та липень. У середньому за рік випадає 360-400 мм опадів. Переважне направлення вітру: північно-західне і західне. У холодний період року часті тумани. Середньорічна вологість повітря наближається до 75%.

До заповідної зони парку входять типові ландшафти, такі як: низинні болота, заболочений ліс, безліса заплава, ділянки з домінуванням деревних порід, водної та коловодної рослинності. Територія водно-болотних угідь та зокрема прилиманні плавні, являють собою ділянки, що живляться вологою від густої мережі руслових водотоків. Важливим елементом ландшафту гирлової ділянки пониззя Дністра є плавневі озера.

Русло Дністра на ділянці, що окреслює територію Нижньодністровського національного парку характеризується значною звивистою з великою кількістю вигинів річища – меандрів, які з часом можуть прориватися в найвужчій частині (шийці), прокладаючи новий коротший шлях. У залишеному основним потоком річищі утворюються стариці. Більшість озер залишки меандрів в минулому.

Достатня кількість великих і різноманітних біотопів водно-болотного комплексу, розвинена мережа природних, штучних, постійних і тимчасових дельтових річок і водойм живлячих Дністровської водою територію Нижньодністровського національного природного парку дають притулок та життєвий простір для більш ніж 1500 видам представників тваринного та рослинного світу. Крім

природних і антропогенних біотопів водно-болотних угідь слід зазначити ще один тип природних біотопів для басейну Нижнього Дністра - це незначні залишки степових біоценозів на надзаплавних терасах ріки й Дністровського лиману. Їх загальна площа вкрай мала і не перевищує кількох сотень гектарів. Однак ці угіддя важливі як стації проживання ряду степових видів дрібних ссавців і птахів.

Дані щодо біологічного та ландшафтного різноманіття наведені в багатьох роботах [26 - 59].

Різноманіття біотопів зумовлює багатство рослинного світу. На території Парку визначено 566 видів судинних рослин, що належать до 294 родів, 92 родин. Флора території дельти володіє цілим рядом ознак і властивостей, що мають господарське значення. До рослин з корисними властивостями відносяться: кормові - 256 вид, лікарські - 365, медоносні - 166, перганосні - 10, декоративні - 178, харчові - 150, пряноароматичні - 6, технічні - 82, ефіроолійні - 111, жиросолійні - 120, фарбувальні - 87, сапоніноносні - 72. Бур'янові рослини налічують 199 видів, отруйні - 66 видів. До широко поширених рослин відносяться верби біла і трехтичинкова, ожина сиза, очерет звичайний, рогіз вузьколистий, війник наземний, пирій повзучий, сусак парасольковий, водяний горіх, сальвінія плаваюча, ряска мала, рдесник пронизанолистий і гребінчастий, валліснерія спіральна, кушир темно-зелений, латаття біле, сама велика в Європі плантація глечиків жовтих та ін. Масиви деревинних рослин розташовані на прируслових валах, р. Дністер, р. Турунчук, р. Глибокий Турунчук, уздовж північного берега Дністровського лиману.

На території Нижньодністровського НПП відмічено 31 рідкісний вид рослин з 28 родів та 24 родин. З них на рівні Одеської області охороняються 27 видів. До Червоної книги України занесено 10 видів рослин: сальвінія плаваюча - *Salvinia natans* (L.) All. ; ситняг сосочко

подібний (*Eleocharis mamillata* Lindb. F.); осока
 Лахеналія (*Carex lachenalii* Schkuhr); осока житня (*Carex secalina* Willd.
 ex Wahlenb); рогоз малий (*Typha minima* Funk.); пустельниця головчаста
 (*Eremogone cephalotes* (M.Bieb.) Fenzl); альдрованда
 пухирчаста (*Aldrovanda vesiculosa* L); руслиця
 угорська (*Elatine hungarica* Moesz); плавун
 щитолистий (*Nymphoides peltata* (S.G.Gmel.) Kuntze); водяний горіх
 плаваючий (*Trapa natans* L. s.l.).

Чотири види рослин занесено до Європейського червоного списку:
 пустельниця головчаста, кушир донський, щавель український, кропива
 київська.

До Зеленої книги України включено п'ять формацій рідкісних
 водних рослин – глечика жовтого, латаття білого, плавун
 щитолистого, сальвінії плаваючої та горіха плаваючого.

Завдяки унікальним природним умовам і збереженню типових
 ландшафтів, територія Нижньодністровського національного
 природного парку характеризується надзвичайно високим
 різноманіттям фауни, яка налічує 1012 видів представників різних
 таксономічних груп. В останні роки на території визначено: молюсків -
 90 видів, комах - 554 види, риб; - 67 видів, амфібій – 9, рептилій - 6
 видів, представників пташиного світу - 254 види; ссавців - 32 види (без
 рукокрилих).

Водно-болотні угіддя пониззя Дністра являє собою регіон з
 надзвичайно високим різноманіттям комах які завдяки своїй багатій
 чисельності являються важливим компонентом ценозів як
 найважливіший елемент харчових пірамід. Комахами харчуються
 багато тварин: риби, земноводні (у жаби до 95% її раціону), плазуни
 (ящірки поїдають до 10-20 комах на добу), птахи, ссавці (з яких є
 виключно комахоїдні – землерийки, кроти).

Виключне екологічне значення територія парку, як складова водно-болотних угідь, має як місце гніздування, линьки і зимівлі для птахів, що мігрують між Євразією та Африкою. Різноманітною є орнітофауна парку. З 254 видів птахів, які тут зустрічаються, 58 занесено до Червоної книги України, 11 видів до Червоного списку Міжнародного союзу охорони природи. Пелікан кучерявий, баклан малий, червоновола казарка, Савка, орлан-білохвіст – види, що занесені до Європейського червоного списку тварин і рослин, що знаходяться під загрозою зникнення у світовому масштабі. На території парку визначені місця перебування видів з охоронним статусом та введено відповідний режим їх охорони.

Інші представники хордових як складова фауни парку посідає належне місце. З 18 видів дрібних ссавців, поширені: білозубка мала та білочерева, рясоніжка мала та водяна, мідиця звичайна та мідиця мала. До Червоної книги України занесено 5 видів – рясоніжка мала, білозубка білочерева, хом`як звичайний, хом`ячок сірий та мишівка степова. Мишівка степова – вид що занесено до Червоного списку Міжнародного союзу охорони природи.

Загалом, теріофауна пониззя Дністра за останні роки представлена 39 видами ссавців без врахування таких, що утримуються в напіввільному випасі лані і муфлона. З них 20 занесені до Червоної книги України, зокрема: кіт лісовий, видра річкова, норка європейська, горностаї, ховрах крапчастий та ін. До європейського Червоного списку тварин і рослин, що знаходяться під загрозою зникнення у світовому масштабі - 3 види: нічниця ставкова, вухань звичайний, видра річкова.

Виходячи з унікальності території по своєму біорізноманіттю, що зберігся в оточенні промислово-освоєних районів Одещини, дельта Дністра, де розташовано Нижньодністровський національний природний парк, являється природним багатством світового надбання.

3 ВПЛИВ НА ТЕРИТОРІЮ НИЖНЬОДНІСТРОВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПАРКУ РЕКРЕАЦІЙНО- ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

В цілому, природні ландшафти р. Дністер та лиману зазнають значного антропогенного тиску. Негативний вплив створюють: автомобільна траса міжнародного значення Одеса – Рені, рекреація та її наслідки, трансформація території у ставкові господарства, забруднення тощо. Вплив людини на басейн річки та її дельтову частину оцінюється експертами як кризовий і критичний.

Рослинний покрив динамічний, для нього характерні різні варіанти поступових змін, які викликані як внутрішніми так і зовнішніми факторами, та, як правило, мають необоротний характер. Попередньо, для рослинного покриву Нижньодністровського НПП можна відзначити сингенетичні, ендеоекогенетичні та екзогенні зміни рослинного покриву. Провідними факторами природних змін цієї території можна назвати, в залежності від типу екотопу, гідрологічний режим та інтенсивність формування самих екотопів. Головним чинником екзогенних змін виступає спектр прямих та опосередкованих антропогенних впливів. Територія НДНПП доступна для мешканців прилеглих районів Одеської області (рис. 3.1).

3.1 Вплив рекреаційно-туристичної діяльності на рослинний покрив

У роботах, які характеризували флору Дністра та його пониззя, як правило, вказувалися типові зміни різних типів рослинності. Проте, власне антропогенним змінам, зокрема рекреаційному тиску, приділено порівняно мало уваги або ж відомості не відображають сучасного стану

рослинності. У той же час у роботах, які досить повно характеризують напрямки антропогенного впливу на водно-болотні угіддя дельти Дністра, відсутні конкретні відомості щодо динаміки рослинності при їх дії.

За масштабами впливу на рослинні угруповання, антропогенні зміни часто перевищують всі інші та, зазвичай, є провідними у формуванні рослинного покриву. Антропогенні зміни можуть носити катастрофічні

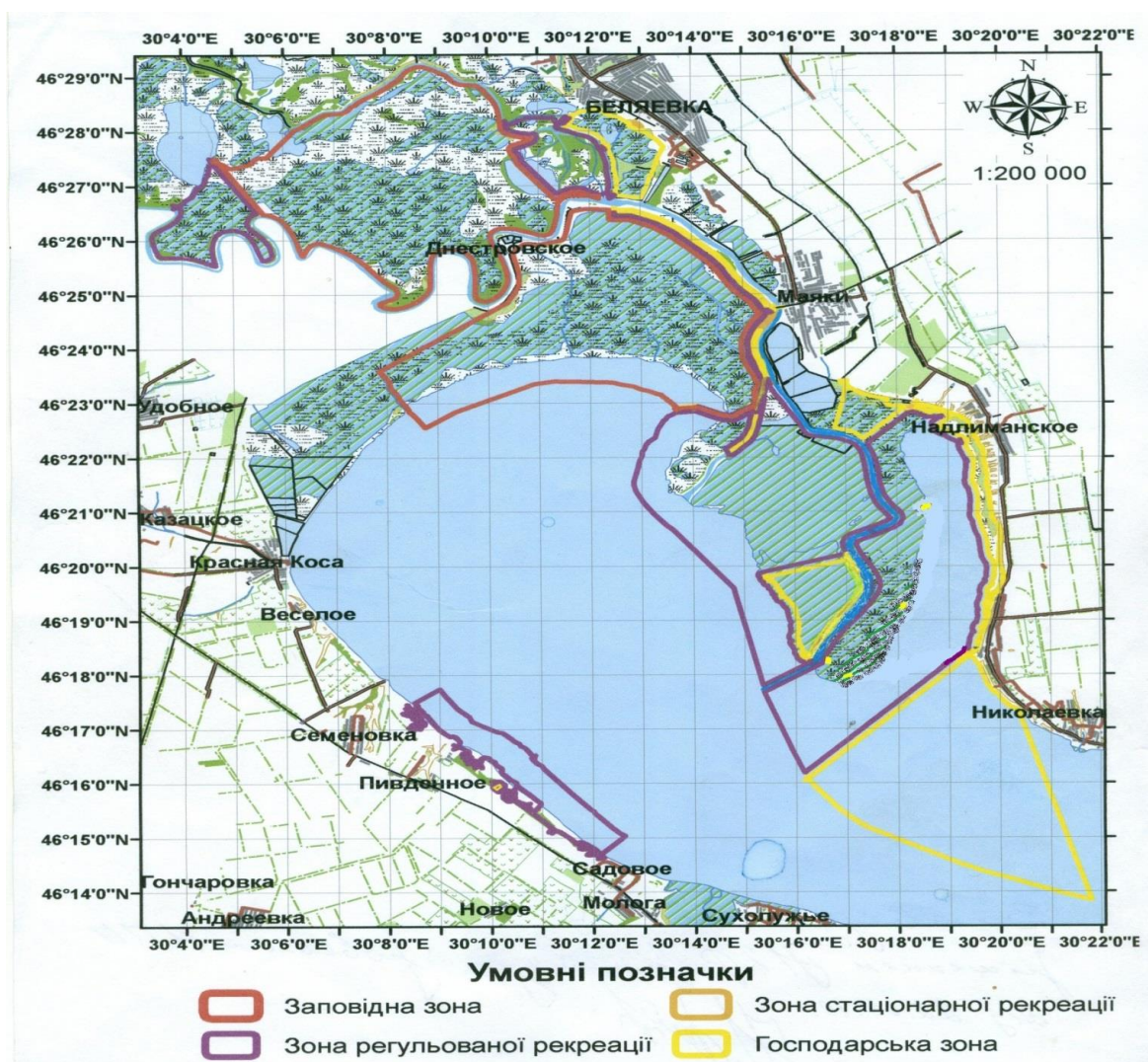

Рис. 3.1 - Розподіл території НДНПП між Біляївським, Білгород- Дністровським та Овідіопольським районами Одеської області

(будівництво гідромеліоративних каналів і дамб, кар'єрне видобування піску тощо) та послідовні (пасквільні, пірогенні, рекреаційні та ін.) зміни.

За літературними даними для плавнево-літоральних ландшафтів Північного Причорномор'я властива ціла низка змін рослинного покриву, спричинених людиною: зміни внаслідок осушення, обводнення, обвалування територій, а також пасовищна та рекреаційна дигресія.

Ще одним напрямком є зміни внаслідок викошування. На перших стадіях, зазвичай, формуються монодомінантні угруповання, а в подальшому - едифікатори. При розвитку процесів заболочування едифікатори більш широкої екологічної амплітуди заміщуються едифікаторами менш широкої амплітуди: *Phragmites australis* – на *Carex acutiformis*, *Carex pseudocyperus* та інш. При розвитку процесів засолення едифікатори болотних та лучних угруповань змінюються едифікаторами засолених лук (наприклад *Phragmites australis* – на *Calamagrostis epigeios*, *Juncus gerardii*, *Puccinellia distans*). Викосування травостою восени призводить до формування монодомінантних високопродуктивних угруповань, наприклад, продуктивність *Phragmites australis* підвищується на 20 – 30 (45)%.

Досить часто можна спостерігати вплив пірогенного фактору. Зміни через випалювання травостою, як і при викошуванні, призводять до формування монодомінантних угруповань лучної, болотної, та прибережно-водної рослинності. При цьому зменшується і кількість асектаторних видів. При дослідженні регулярно випалюваних територій в асоціації *Phragmites australis* – *Carex acutiformis*, в якій до викошування було 68 видів з загальним проективним покриттям 25-30% – виявлені лише поодинокі екземпляри 15 видів.

Для території НДНПП також, в недалекому минулому були

характерні зміни внаслідок створення штучних лісових та чагарникових насаджень. Як наслідок, спостерігається зміна лучного травостою та рослинності заростаючих пісків малосформованими різнотравними угрупованнями за участю, на перших стадіях, бур'янистих видів широкої екологічної амплітуди. В подальшому – стабілізація травостою, в основному за рахунок видів, характерних для трав'янистого ярусу тривало-заплавної лісової та чагарникової рослинності (*Agrostis stolonifera*, *Calamagrostis epigeios*, *Leersia oryzoides*, *Urtica dioica*, *Carex acutiformis*, *C. praecox* та ін.). Сучасні дослідження таких ділянок на території ННПП є цікавими та актуальними.

При вищенаведеній характеристиці змін рослинності, під впливом різних напрямків антропогенного впливу, що спостерігаються нині на території НДНПП, використані літературні дані Дубина, Шеляг-Сосонко, 1989. Проте, спектр дії людини на рослинний покрив НДНПП, безсумнівно ширший за вказаний, тож потребує подальшого докладного вивчення за сучасних екологічних умов.

Рекреаційні сукцесії протікають в результаті відпочинку людей. Основним фактором впливу на рослинний світ є витоптування, тому рекреаційні сукцесії частково подібні до змін, спричинених пасовищною сукцесією. Різниця лише в тому, що відбір йде на стійкі до витоптування види, без врахування їх кормових якостей. Для точного встановлення змін, спричинених рекреацією необхідні тривалі спостереження.

Тому, попередньо, для НДНПП можна навести декілька напрямків рекреаційного впливу. Зміна екологічних умов, як наслідок рекреації, призводить до відбору видів, толерантних до витоптування. Крім того, зменшення частки домінуючого виду при незначному рекреаційному навантаженні інколи призводить до внесення нових, часто культивованих видів. Зокрема, на місцях постійного відпочинку нами

фіксувалися такі види: *Lycopersicon esculentum* Mill. s.l. та *Melo sativus* Sager. ex M.Roem. Вказані види потрапляють у ґрунт на місцях відпочинку лише всередині та наприкінці вегетаційного сезону – у липні-вересні, тому вони лише вегетують, а якщо і цвітуть, то плодоношення не відбувається через закінчення вегетаційного періоду. Крім того, такі рослини пошкоджуються власне відпочивальниками, а з приходом морозного періоду, вже у жовтні – листопаді, рослини гинуть. Оскільки вказані рослини є однорічниками, їх поновлення наступного року не відбувається.

Загалом, найбільш негативний вплив на рослинність, за умов надмірної рекреації, здійснюється витоптуванням. В результаті витоптування збільшується твердість поверхневого шару ґрунту, змінюється вологість, щільність, однорідність ґрунту, що призводить до порушення протікаючих у ньому біологічних, хімічних та фізичних процесів. Відбувається механічне пошкодження листя та бруньок відновлення, розташованих на поверхні або у товщі ґрунту у трав'янистих видів, погіршується живлення кореневої системи і, як наслідок, рослини слабшають та гинуть. Внаслідок розрідження травостою і збільшення випаровування спостерігається значна втрата ґрунтової вологи, що призводить додатково до суттєвого засолення, і як наслідок – поява галофітних угруповань.

В цілому, зміни внаслідок рекреації більш характерні для рослинності прибережних ділянок, а також – лісових територій. При цьому на берегових смугах деградація рослинного покриву відбувається в залежності від ступеню антропогенних навантажень. Разом з тим, після зняття рекреаційного тиску він відновлюється в попередньому стані. Більш глибокі зміни відмічені у складі рослинності підвищених ділянок (лучна), яка трансформується у галофітні угруповання. Ще більш глибокі зміни – у лісовій рослинності, де

розрізняють 4 стадії рекреаційної дигресії:

I. Мало порушений стан, це ліси в труднодоступних місцях, а також ліси.

II. Порушений – ліси на відстані 5 – 10 км від населеного пункту – ділянки аматорського риболовства та мисливства.

III. Сильно порушений – ділянки наметового відпочинку.

IV. Стан деградованих насаджень – ліси, що примикають до гідропарків та пляжів.

На I, та II відбувається стадія, так званого, лінійного витоптування, на III і IV – ділянкового. Витоптування територій знижених ділянок (*Saliceta albae*) призводить до підвищення зволоженості та, у подальшому, – до заболоченості. Витоптування ділянок лісів з середньопідвищеним рельєфом (*Populeta nigrae*) є причиною підвищення їх зволоженості та прискорення процесів з'явлення лучної рослинності, при зниженні заплавності – до розвитку процесів засолення.

НДНПП знаходиться на відстані 40 км від міста Одеса, населення якого перевищує 1млн чоловік. Крім того, вздовж берегів Дністра, Турунчука та Дністровського лиману багато населених пунктів, таких, як м.Біляївка, с.Маяки, с.Яски, с.Троїцьке, с.Надлиманське, с.Миколаївка, що обумовлює в пониззі Дністра значну кількість місцевих і приїжджих рекреантів. Відпочиваючі прогулюються пішки, пересуваються на високоскоросних плавзасобах, влаштовують пікніки, ловлять рибу, збирають ягоди, квіти, лікарські рослини, розбивають намети для тимчасового проживання.

Вкрай негативно на оточуюче середовище впливають тимчасові житла (рис. 3.2), що встановлюють рибалки, мисливці та звичайні туристи. Намети можуть існувати на території кілька днів, тижнів або на протязі цілого сезону. Деякі мисливці та рибалки з року в рік на певній

ділянці облаштовують своє житло, знаходяться там на протязі не одного сезону. Зазвичай, підлісок і рослинність в таких місцях повністю витоптується. Люди розпалюють багаття, спричинюючи ризик пожежі, вирубують молоді деревця, кущі, старі дерева, збирають хмиз; нерідко залишають після себе багато сміття.

Відновлення рослинності на таких ділянках відбувається повільно і лише за умови одноразового втручання. Якщо ж вплив є систематичним, то аборигенна рослинність зникає, її замінюють нехарактерні види, бур'яни або суцільна спустошеність.

Значної шкоди зазнають лікарські рослини та декоративні, яких у межах Парку налічується 365 та 178 видів відповідно. Наприклад, наприкінці минулого століття була майже винищена через заготівлю кореневищ солодка гола (*Glycyrrhiza glabra L.*). Тепер ця рослина зустрічається на заплавному лузі в районі 51 км автотраси Одеса-Рені та в Карагольських плавнях.

Рис. 3.2 - Тимчасові стоянки на березі р. Турунчук

Факторами, що впливають на чисельність видів, занесених до Червоної книги України (крокусів, адонісів) та видів із Червоного списку Одеської області (мускарі, півників карликових), які зростають на схилах біля с.Миколаївка та в заказнику «Лиманський», а також латаття білого, глечиків жовтих на озерах Біле, Путрино та Карагольській затоці є зривання їх квіток або викопування всієї рослини. Всі вище перелічені види охороняються законодавством України, але їх чисельність продовжує зменшуватися.

Вплив рекреації на рослинний світ ННПІ значно відрізняється на різних ділянках. Під найбільшим впливом знаходяться береги Дністра та Турунчука. На прибережній ділянці Дністра вздовж траси Одеса-Рені відмічається практично повна деградація прибережної рослинності через витоптування рибалками та сильне засмічення (рис. 3.3).

Рис. 3.3 - Деградація прибережної рослинності Дністра вздовж траси Маяки-Паланка

Найбільш захищеними від антропогенного впливу плавні північної частини Дністровського лиману та межиріччя Дністер-Турунчук. Цьому сприяють важкодоступність через географічне розташування та прикордонний режим. У м. Біляївка та с.Маяки працює декілька фірм рекреаційного напрямку: отельно-розважальний комплекс «Тихая Гавань», гостьовий двір «Саф`яни», садиба «Лагуна», ООО «Ектор», рекреаційний комплекс «Три карася», «Садиба Русевих». Власники вище згаданих фірм влаштовують для відпочиваючих пікніки, прогулянки на катамаранах та моторних човнах по Дністру, Турунчуку, оз.Білому, різноманітні екскурсії; надається змога рибалити, ознайомитися з тваринним та рослинним світом ННПП в безпосередній близькості.

Ефективними засобами збереження природних ландшафтів під час рекреації є облаштування місць відпочинку на туристичних маршрутах, проведення роз'яснювальної роботи з відпочиваючими та визначення науково-обґрунтованих рівней рекреаційного навантаження.

3.2 Вплив рекреаційно-туристичної діяльності на фауну

Антропогенний вплив на орнітофауну. Один з найбільш вагомих антропогенних факторів, впливаючих на орнітофауну - аматорське мисливство. Зміни у природоохоронному законодавстві заборонили мисливство у об'єктах ПЗФ, що певним образом вплинуло на збільшення чисельності деяких видів птахів (сіра гуска, крижень, білоокий нирок)на території ННПП після початку мисливського сезону

на суміжних територіях.

Восени 2010 р. було отримано повідомлення про ненавмисний відстріл молодої дрохфи під час полювання на суміжній з ННП території у Біляївському районі. Наступний фактор – зимове випалювання очерету, яке неоднозначно впливає як на екосистеми, так і на орнітофауну в цілому. Мозаїчне, контрольоване випалювання в місцях суцільних очеретяних масивів приносить певну користь гніздуючим та мігруючим птахам, насамперед водоплавним, даючи їм додаткові місця для гніздування та харчування. При сильному вітрі, коли вогонь поширюється дуже швидко, далеко не всім зимуючим в плавневій рослинності птахам вдається уникнути його. До того ж коли пожежа сильна – зарості очерету вигорають суцільно, що негативно впливає на гніздову ємність угідь. В 2010 році на території ННП масового вигорання очерету не відмічалось. Також слід відмітити негативний вплив на орнітофауну таких факторів, як гідромеліоративне будівництво (особливо вплив штучних попусків води), технічний вплив - будівництво дамб та вплив автотраси Маяки-Паланка (значна частина хребетних тварин, що гинуть під колесами автомобілів приходить на птахів), а також наслідки рекреаційної діяльності (забруднення та фактор турбування).

Антропогенний вплив на іхтіофауну . Починаючи з середини минулого сторіччя антропогенні фактори стали головними чинниками впливу на іхтіофауну басейну Дністра. У першу чергу до них належать:

- будівництво Дубосарського водосховища та Дністровської ГЕС та пов'язане з цим зміна природного режиму паводків;
- вилучення значних площ пойми Дністра під сільськогосподарські угіддя та ставки для риборозведення;
- інтенсивний промисел риби та зростання пресу рибалок любителів;

- інтродукція нових видів риби.

Одним з найбільш суттєвих чинників антропогенного впливу на іхтіофауну та стан рибних запасів є інтенсивний промисловий лов риби та аматорське рибальство. У 2009-2010 роках в промислових уловах в Дністровського лиману та р. Дністер з озерно-плавневою системою було зареєстровано 15 видів риби: білізна, лящ, оселедець, судак, сазан, тараня, карась срібний, щука, товстолобики (білий та строкатий), білий амур, окунь, плоскирка, краснопірка, бички. У 2009 році основу промислу у Дністровському лимані та Дністрі склали: лящ (169,9 т.), карась сріблястий (110,6 т.), товстолобики (47,3 т.) оселедець (30,3 т.) та судак (26,5 т.). В меншій кількості, незважаючи на інтенсивний промисел, виловлюються, а вірніше здаються на рибоприймальні пункти, цінні види – сом (2,3 т.) та сазан (10,4 т.). Станом на 1 листопада 2010 року загальний вилов водних живих ресурсів по Дністровському басейні дорівнював 331 тоні, що на 63 тонни менше ніж за аналогічний період 2009 р.

Слід відзначити, що промисловий лов риби здійснюється на незначній акваторії ННПП (частина річки Глибокий Турунчук, Олександрівські озера, частина оз. Тудорово) але і промисел на суміжних акваторіях суттєво впливає на стан іхтіофауни ННПП.

У останні два десятиріччя значно збільшився прес на іхтіофауну любительського рибальства. Щорічно на території ННПП та суміжних акваторіях рибалють більше ніж десять тисяч чоловік загальний улов яких може досягати 30 – 50 тонн.

Гідробудівництво на р. Дністер в наслідок припинення природного відтворення осетрових стало головною причиною сучасного катастрофічного стану запасів білуги, осетра та севрюги.

Слід відзначити, що передбачені при будівництві Дубасарського водосховища компенсаційні заходи – створення на Дністрі на базі

Одеського облрибкомбінату розплідника з штучного відтворення осетрових так і не були здійснені.

3.3 Основні об'єкти рекреаційної діяльності на території Нижньодністровського національного природного парку

Одним з важливих завдань НДНПП є організація і проведення РТД. Функціями НДНПП в сфері рекреаційної діяльності є:

- забезпечення охорони рекреаційних ресурсів і екологічний моніторинг;

- планування регульованої рекреаційної діяльності на території національного парку на основі науково-обґрунтованих даних щодо припустимих навантажень, з урахуванням інтересів рекреаційної діяльності і із залученням у процес планування зацікавлених сторін (місцевих і регіональних органів влади, приватного сектора, громадськості та вчених); кількість осіб, які можуть одночасно перебувати на території НДНПП, не завдаючи шкоди НПС, становить для літнього періоду – не більше 1068 осіб (в середньому 855 осіб), а для зимнього періоду – не більше 211 осіб (середнє – 169 осіб);

- маркетинг, включаючи системний збір даних для формування маркетингової стратегії відносно розробки просування рекреаційного продукту НДНПП та прогнозування споживчого попиту на нього;

- підготовка рекреаційної пропозиції, орієнтованої на споживчий попит, і просування рекреаційного продукту національного парку;

- облаштованість території національного парку, підтримка в належному стані історико-культурних об'єктів;

- забезпечення безпеки відвідувачів парку (інформаційне забезпечення, пункти екстреної медичної допомоги, навчений навичкам надання медичної допомоги персонал НДНПП, засоби зв'язку тощо);

- стимулювання розвитку рекреаційної інфраструктури на території національного парку та у його охоронній зоні (підготовка і

організація відкритих конкурсів оренди земельних ділянок, ознайомлювальних екскурсій для потенційних інвесторів, інших заходів, націлених на формування привабливого інвестиційного клімату);

- організація обслуговування відвідувачів національного парку як власними силами (видання і поширення інформаційних матеріалів, екскурсійне обслуговування, служби гідів та провідників, прокат інвентаря), так і із залученням приватного сектора (тури, окремі послуги з розміщення, харчування, організації дозвілля, реалізація сувенірної продукції);

- залучення кадрів для роботи в сфері рекреаційної діяльності на території національного парку, їхня підготовка і перепідготовка.

Ефективне виконання НДНПП цих функцій забезпечує, з одної сторони, регулювання рекреаційної діяльності з метою збереження природних комплексів і об'єктів, що мають особливу екологічну, історичну та естетичну цінність, а з іншого боку, дозволяє інтегрувати національний парк у соціально-економічну структуру регіону.

Нижче приводиться стисла характеристика чинників, які сьогодні вже можуть сприяти розвитку рекреаційної діяльності в межах НДНПП:

- *привабливість* як унікальних і найбагатших водно-болотних угідь в Азово-Чорноморському коридорі: гарний ландшафт, річка, озера, заплашний ліс, птахи, велика кількість історичних місць і культурних пам'яток (за привабливістю дельта Дністра займає одне з перших місць серед диких ландшафтів Європи);

2) *певна інфраструктура* - через дельту Дністра пролягає автомобільна траса міжнародного значення, є залізничне сполучення в прибережній зоні моря і лиману, поблизу розташований міжнародний

аеропорт «Одеса» (1 година їзди), є питний водогін, у селах є місцеві причали для човнів;

3) наявність *сервісу* - приватні магазини, що не поступаються в асортиментах і якості обслуговування міським, продовольчі базари для реалізації місцевих овочів, фруктів, риби, приватні кафе-ресторани з готуванням традиційних українських, молдавських блюд та багатьох других національностей, житло для гостей у місцевих жителів, будуються міні готелі, пошта, телефонний зв'язок, у тому числі і зона покриття мобільного зв'язку усіма українськими операторами, місцева лікарня.

Визначення напрямків рекреаційної діяльності у межах НДНПП здійснено відповідно до вимог Наказу Мінприроди України від 22.06.2009 р. № 330 «Про затвердження Положення про рекреаційну діяльність у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду України» екскурсії (прогулянки) маркованими екологічними маршрутами:

- «*Старий Турунчук*» (господарська зона, зона регульованої рекреації парку). Маршрут починається із с. Маяки на човні або катері. Довжина маршруту до 7 км. Тривалість проходження маршруту від 2 до 4 годин. Оглядові пункти (зупинки) екологічного маршруту: село Маяки; зустріч з Дністром; екостежка «Острів Гонтаренко»; Старий Турунчук; Олександрівський єрик. Прогулянка по маршруту знайомить з прекрасним плавневим ландшафтом, дивними заростями древніх папоротей, мальовничою протокою і акваторією Старого Турунчука. При сприятливій погоді здійснюється пішохідний маршрут по екологічній стежці «Острова Гонтаренка», який знайомить екскурсантів з незвичайним світом дикої рослинності заплавного луку та очеретяних заростей

- «*Дністровська Амазонія*» (зона регульованої рекреації парку). Річковий маршрут по річці Дністер, руслу Турунчука, мальовничій протоці «Амазонка» знайомить з таємничим і неповторним заплавленим лісом і величезним масивом очеретяних плавнів (рис. 3.4).

Рис. 3.4 – Експерсія «Дністровська Амазонія»

По маршруті розташоване озеро Біле до якого можна дістатись на плавзасобах з м. Біляївки та з села Маяки. Довжина маршруту від Біляївки - до 8 км, від с. Маяки - 20 км. Тривалість проходження маршруту від 3 до 6 годин. Оглядові пункти (зупинки) водного екологічного маршруту з с. Маяки: село Маяки; зустріч із Дністром; станція Дністер; Біле озеро; протока «Амазонка»; річка Турунчук. Оглядові пункти (зупинки) водного екологічного маршруту з м. Біляївка: Біле озеро; протока «Амазонка»; річка Турунчук. Цей екологічний маршрут знайомить з оточуючим ландшафтом

та різноманіттям водно-болотних птахів, чудовими рослинними створіннями - білими лататтями, жовтими глечиками й водяним горіхом (чилимом). Туристів на маршруті постійно супроводжують пернаті аборигени межиріччя Дністра та Турунчука - рибалочки, чаплі, чайки тощо.

- **«Царство птахів»** (зона регульованої рекреації парку). Водний маршрут, який починається від села Маяки, проходить по руслу Дністра, потім по руслу Глибокого Турунчука з виходом на Дністровський лиман. Назад - по

протоці «Киляри» з виходом у Глибокий Турунчук, а потім по Дністру до села Маяки. Довжина маршруту близько 20 км. Тривалість проходження маршруту від 3 до 5 годин. Оглядові пункти (зупинки) екологічного маршруту: село Маяки; зустріч із Дністром; протока Суровцева; Дністровський лиман; єрик Кіляри. Дністровський лиман - сама велика природна прісна водойма Причорномор'я. На маршруті зустрічаються велетні пелікани, граціозні лебеді, численні малі й великі баклани, витончені чаплі, в'юнкі болотні крячки, зарості найрідшої рослини - болотноцвітника щитолистного, а також сама велика в Європі плантація глечиків жовтих. Мілководні ділянки лиману привабливі для літнього купання, як дорослих, так і дітей.

- **«Блискучий ібіс»** (господарська зона та зона регульованої рекреації). Автомобільний (велосипедний, пішохідний) маршрут по автотрасі Маяки - Паланка. Його довжина 10 км. Тривалість проходження маршруту від 3 до 4 годин. Тривалість проходження маршруту від 3 до 4 годин. Оглядові пункти (зупинки) сухопутного екологічного маршруту: інформаційно-туристичний центр НДНПП; історія села Маяки; човнова станція «Головбуд» - приклади негативного втручання людини в природу; рухаючись по маршруту знайомство екскурсантів з рідкісними і типовими видами птахів, які мешкають на

території НДНПП; відпочинок на зупинці «Аристократи неба». Серед безлічі мешканців дельти можна назвати десятки видів, здатних давати людям можливість оцінювати екологічну ситуацію по їхній наявності або відсутності. Однак самим цікавим об'єктом є птах блискучий ібіс або коровайка. Цей граціозний і витончений птах найближча родичка, імовірно відомого вам, Священного ібіса. Того самого Священного ібіса, якому поклонялися древні єгиптяни. Коровайка занесена до Червоної книги України. Якщо Дністровська гребля затримує воду під час весняної повені коровайки не гніздяться, або її дуже мало на гніздуванні. Гніздиться вона у віддалених від людських очей очеретяних заростах. Її граціозний вид і незвичайний прикрас надає їй неймовірну привабливість для бедвотчерів - щирих аматорів птахів. Спостерігати цих загадкових птахів можна на заплавних лугах у період повені - у квітні - травні.

- *«Стежкою діда Євсея»* (зона регульованої рекреації). Прекрасний пішохідний маршрут на схилах Дністровського лиману. Довжина маршруту 5 км. Тривалість проходження маршруту від 3 до 5 годин. Оглядові пункти (зупинки) сухопутного екологічного маршруту: краєвиди Дністровського лиману; лісові озера діда Євсея; поселення птахів; західний берег Дністровського лиману. Шлях пролягає через степовий ландшафт і мальовничий ліс, сформований невтомним ентузіастом - лісником Євсеєм Павловичем Костецьким. Цей маршрут ознайомить з рідкими птахами степової зони й лісостепу. На мілководді Дністровського лиману зустрічаються тисячні скупчення великого баклану, відпочивають пелікани, а в повітрі парить орлан-білохвіст.

- *«Тудорово»* - маршрут по воді пролягає від села Яськи по руслу Турунчука. Потім він продовжується по дивній протоці до озера Тудорово на межі із заповідною зоною національного парку. Довжина

маршруту - 58 км. Тривалість проходження маршруту від 6 до 9 годин. Оглядові пункти (зупинки) екологічного маршруту: озеро Біле; широка протока; озеро Тудорово; потратев ерик; с. Тудорово; мисливська хатина. Річка Дністер - вододіл двох держав (Україна – Республіка Молдова). На маршруті можна побачити десятки видів звичайних і рідких птахів. На схилах правого берега Дністра простирається молдавське село Тудорово. Тудорово - саме велике озеро дельти Дністра по акваторії якого проходить північна межа НДНПП.

Наступна фірма, що також спеціалізується у сфері екотуризму, — «Green Delta» (www.deltaibis.od.ua). Ця фірма функціонує неподалік від Одеси в дельті Дністра. Гостьовий будинок розташований в с. Маяки. Фірму створили біологи за фахом і загалом краєзнавці. Турпродукт, який пропонується, переважно є екскурсійною діяльністю, оскільки здебільшого подорожі відбуваються протягом дня. Головним транспортним засобом, на якому надається екскурсійне обслуговування, є катер. Звернімо увагу на його назву — «Каравайка». Так зветься красивий і водночас рідкісний птах, якого можна побачити в дельті Дністра. Як і в попередньому випадку, важливий чинник створення турфірми — наявність туристичного ресурсу у вигляді надзвичайно гарної природи в дельті Дністра. Однак, вочевидь, цього недостатньо без ентузіазму та підприємливості людей, які здогадалися цей ресурс використати. Сприятливим фактором для фірми є те, що поряд із цієї ділянкою, за 40 км від неї, розташоване м. Одеса, в якому проживає 1 млн людей. Як і жителі багатьох інших міст, вони певною мірою мешкають у «кам'яному мішку», з якого багатьом хочеться вирватися. Отже, діяльність фірми полягає у поширенні інформації про чарівний куточок природи, в агітації його побачити, збиранні гостей, запрошенні у гостьовий будинок, читанні лекції, проведенні екскурсії, організації харчування та відправлення додому. Зрозуміло, що за час існування

фірми розроблено кілька варіантів турів за маршрутом, тривалістю, сервісом і вартістю. Як і заведено в екотуризмі, у послугі з харчування наявні місцеві складові, зокрема мед, і це наголошено в рекламі турів [68].

ВИСНОВКИ

1. Екологізація РТД спрямована на раціональне природокористування і має екологічне і соціально-економічне значення. Зважаючи на важелі фінансово-економічного стимулювання раціонального природокористування і, зокрема, збалансованого використання туристично-рекреаційних ресурсів, варто зазначити, що такий перелік надається практично у всіх законодавчих документах, які стосуються нормативно-правового регламентування природоохоронної сфери. Тому в Україні слід на практиці створити такі умови, щоб використання технологій і методів мінімізації забруднення довкілля стало вкрай вигідним для організаторів РТД, природоохоронних органів, туристів (рекреантів) та місцевого населення. Насамперед, екологізацію РТД в усіх рекреаційних районах України необхідно здійснювати з урахуванням досвіду, напрацьованого в ряді розвинених країн світу.

2. Особливу привабливість для РТД мають незаймані природні ландшафти, куточки дикої природи. Ось чому важливе значення має розвиток РТД на особливо охоронюваних природних територіях (у т. ч. у межах Нижньодністровського національного природного парку). Основними факторами, які сприяють розвитку рекреаційної діяльності в межах НДНПП:

- *привабливість* як унікальних і найбагатших водно-болотних угідь в Азово-Чорноморському коридорі: гарний ландшафт, річка, озера, заплашний ліс, птахи, велика кількість історичних місць і культурних пам'яток (за привабливістю дельта Дністра займає одне з перших місць серед диких ландшафтів Європи);

- певна *інфраструктура* - через дельту Дністра пролягає автомобільна траса міжнародного значення, є залізничне сполучення в прибережній зоні моря і лиману, поблизу розташований міжнародний аеропорт «Одеса» (1 година їзди), є питний водогін, у селах є місцеві причали для човнів;

- наявність *сервісу* - приватні магазини, що не поступаються в асортиментах і якості обслуговування міським, продовольчі базари для реалізації місцевих овочів, фруктів, риби, приватні кафе-ресторани з готуванням традиційних українських, молдавських блюд та багатьох других національностей, житло для гостей у місцевих жителів, будуються міні готелі, пошта, телефонний зв'язок, у тому числі і зона покриття мобільного зв'язку усіма українськими операторами, місцева лікарня.

3. На перспективи розвитку Нижньодністровського національного природного парку, впливають низка чинників, тому ці чинники дуже часто являють собою деяку перепону(відсутність коштів, антропогенний вплив та ін.) та їх треба поступово вирішувати щоб уникнути не оборотних процесів. Оскільки неконтрольований антропогенний вплив на НДНПП приймає загрозливий характер, а автотраса Одеса-Рені на ділянці Маяки-Паланка є наочним прикладом, зупинимося на цьому більш детальноше. Сутність НДНПП невід'ємно пов'язує між собою поняття «захист екосистеми і екологічного туризму» (залежність: екологічного туризму – екосистеми – екологічного туризму). Наявність на території НДНПП ділянки шляху Маяки-Паланка автотраси Одеса-Рені, яка збігається з частиною європейського маршруту Одеса - Констанца -Ізмір - Анталія), має й позитивний момент – це швидкий та зручний спосіб екотуристам дістатися тієї чи іншої ділянки НДНПП (мається на увазі автодороги), оскільки екологічний туризм повинен являти собою одну з основ економічної

складової спрямованої на розвиток Нижньодністровського національного природного парку. В той же час будучи потужним екологічним бар'єром перш за все автотраса порушила природний процес обводнення плавнів під час паводків, що негативно позначилося на проходженні репродуктивних процесів в багатьох видів риб і птиць. Вона утрудняє сезонні міграції тварин і є серйозним чинником занепокоєння, а їдучий по трасі автотранспорт служить причиною загибелі багатьох видів тварин – від комах, що за звичай практично не враховуються, до крупних ссавців, в тому числі, включених в Червону книгу України. Тому цю перепону потрібно якимось чином нівелювати. Вторгнення в життя диких тварин найчастіше відбувається в ході будівництва залізниць, автодоріг, каналів, ліній електропередач і трубопроводів, - антропогенних бар'єрів.

4. Одним з важливих завдань НДНПП є організація і проведення РТД. Функціями НДНПП в сфері рекреаційної діяльності є:

- забезпечення охорони рекреаційних ресурсів і екологічний моніторинг;

- планування регульованої рекреаційної діяльності на території національного парку на основі науково-обґрунтованих даних щодо припустимих навантажень, з урахуванням інтересів рекреаційної діяльності і із залученням у процес планування зацікавлених сторін (місцевих і регіональних органів влади, приватного сектора, громадськості та вчених); кількість осіб, які можуть одночасно перебувати на території НДНПП, не завдаючи шкоди НПС, становить для літнього періоду – не більше 1068 осіб (в середньому 855 осіб), а для зимнього періоду – не більше 211 осіб (середнє – 169 осіб;

- маркетинг, включаючи системний збір даних для формування маркетингової стратегії відносно розробки просування рекреаційного продукту НДНПП та прогнозування споживчого попиту на нього;

- підготовка рекреаційної пропозиції, орієнтованої на споживчий попит, і просування рекреаційного продукту національного парку;
- облаштованість території національного парку, підтримка в належному стані історико-культурних об'єктів;
- забезпечення безпеки відвідувачів парку (інформаційне забезпечення, пункти екстреної медичної допомоги, навчений навичкам надання медичної допомоги персонал НДНПП, засоби зв'язку тощо);
- стимулювання розвитку рекреаційної інфраструктури на території національного парку та у його охоронній зоні (підготовка і організація відкритих конкурсів оренди земельних ділянок, ознайомлювальних екскурсій для потенційних інвесторів, інших заходів, націлених на формування привабливого інвестиційного клімату);
- організація обслуговування відвідувачів національного парку як власними силами (видання і поширення інформаційних матеріалів, екскурсійне обслуговування, служби гідів та провідників, прокат інвентаря), так і із залученням приватного сектора (тури, окремі послуги з розміщення, харчування, організації дозвілля, реалізація сувенірної продукції);
- залучення кадрів для роботи в сфері рекреаційної діяльності на території національного парку, їхня підготовка і перепідготовка.

5. Ефективне виконання НДНПП цих функцій забезпечує, з одної сторони, регулювання рекреаційної діяльності з метою збереження природних комплексів і об'єктів, що мають особливу екологічну, історичну та естетичну цінність, а з іншого боку, дозволяє інтегрувати національний парк у соціально-економічну структуру регіону.

Визначення напрямків рекреаційної діяльності у межах НДНПП здійснено відповідно до вимог Наказу Мінприроди України від 22.06.2009 р. № 330 «Про затвердження Положення про рекреаційну

діяльність у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду України» екскурсії (прогулянки) маркованими екологічними маршрутами:

- «*Старий Турунчук*» (господарська зона, зона регульованої рекреації парку);

- «*Дністровська Амазонія*» (зона регульованої рекреації парку);

- «*Царство птахів*» (зона регульованої рекреації парку);

- «*Блискучий ібіс*» (господарська зона та зона регульованої рекреації);

- «*Стежкою діда Євсея*» (зона регульованої рекреації);

- «*Тудорово*» - маршрут по воді пролягає від села Яськи по руслу Турунчука. Потім він продовжується по дивній протоці до озера Тудорово на межі із заповідною зоною національного парку.

- «*Каравайка*» - турпродукт, який пропонується, переважно є екскурсійною діяльністю, оскільки здебільшого подорожі відбуваються протягом дня. Головним транспортним засобом, на якому надається екскурсійне обслуговування, є катер.

6. До рішення цього питання приватних підприємців які розташовані на території НДНПП. Однак для цього потрібна підтримка з боку державних еколого-економічних програм розвитку національних природних парків.

7. Для зменшення негативного впливу РТД на стан довкілля НДНПП доцільно проведення комплексів заходів щодо екологізації цієї діяльності, а саме:

- зменшити рівень антропогенного навантаження на всі складові навколишнього природного середовища НДНПП;

- контролювати потік рекреантів (туристів) з урахуванням рекреаційної місткості НДНПП;

- обмежувати використання катерів моторних лодок з метою зменшення шумового забруднення на території (акваторії) НДНПП;
- у місцях масового відпочинку і рекреації, а також місць тимчасового розміщення рекреантів необхідно створити умови для ефективного поводження з твердими побутовими відходами;
- контролювати організації (фірми), які представляють рекреаційно-туристичні послуги на предмет екологічності їх діяльності;
- проводити роботу щодо підвищення рівня екологічної свідомості рекреантів і місцевого населення.

ПЕРЕЛІК ПОСИЛАНЬ

1. Екологічна енциклопедія: у 3 т. / Редколегія: А.В. Толстоухов (головний редактор) та ін. – К.: ТОВ «Центр екологічної освіти та інформації», 2006. Т. 1, 2007. Т. 2. 2008. Т. 3.
2. Дедовских Е.О. Экологический туризм как современная идеология путешествий в природу / Е.О. Дедовских, А.В. Дроздов, В.П. Чижова // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://ecodelo.org/3290-12_что_такое_ekoturizm_sovremennaya_kontsepsiya_ekoturizma-ekologicheskii_turizm_kak_sovremen
3. Tourism in vesting in energy and resource efficiency. United Nations Environment Programme. – 2010. [Электронный ресурс]. URL: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://biodiv.unwto.org/en>
4. Héctor Ceballos Lascuráin. Tourism, Ecotourism, and Protected Areas: The State of Nature-Based Tourism Around the World and Guidelines for Its Development. - Island Press, 1996. 301 p.
5. Білявський Г.О., Падун М.М. Сучасні проблеми ноосферного мислення. Наукові записки КІТЕП. – К., 2010. С. 67-73.
6. Биржаков М.Б. Введение в туризм. – Спб.: Герда, 2004. 192 с.
7. Ледовских Е. Ю. , Моралева Н. В., Дроздов А.В. Экологический туризм на пути в Россию. Принципы, рекомендации, российский и зарубежный опыт: монография. – Тула: Гриф и К, 2002. 284 с.
8. Дроздов А.В. Современный экотуризм. Концепции и практика. Теория и практика международного туризма: Сб. научн. тр. под ред. А. Ю. Александровой. – М.: КноРус, 2003. С. 251-279.
9. Деточенко Л.В. Перспективы экотуризма в системе видов туризма в Волгоградской области. Туризм и региональное развитие: Сб. научн. тр. Вып. 3. – Смоленск, 2004. С. 475-480.

10. Моралева Н.В. Ледовских Е. Ю. Экологический туризм в России. Ледовских . Охрана дикой природы. 2001. № 3 (22). С. 12.
11. Храбовченко В. В. Экологический туризм. Учебно-методическое пособие. М.: Финансы и статистика, 2004. 208 с.
12. Кузік С.П. Географія туризму: навч. посібник. К. : Знання, 2011. 271 с.
13. Чорненька Н.В. Організація туристичної індустрії: навч. посібник. К.: Атіка, 2006. 264 с.
14. Григорьева В. Экологическая сертификации в туризме: примеры из зарубежного опыта. Журнал «Волна». №45. 2007. С. 27-31.
15. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://greenglobe21.com>
16. Нездойминов С. Г. Экологизация туризма как фактор устойчивого развития туристических регионов . Региональные исследования. №1 (43), 2014. С. 133-139.
17. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://mydocx.ru/5-34842.html>
18. Холловой Дж. К. Туристический бизнес: Пер. с 7-го англ. изд. К.: Знання, 2007. 798 с.
19. Круль Г.Я. Основы готельної справи: навч. посібник. К.: Центр учбової літератури, 2011. 368 с.
20. Сафранов Т.А., Полетаева Л.Н. Экологические аспекты использования оздоровительно-рекреационного потенциала. Мат. Междунар. симпозиума «Устойчивое развитие туризма на Черноморском побережье». Одесса: ОЦНТЭИ, 2001. С. 316-320.
21. Сафранов Т.А., Полетаева Л.Н. Принципы экологизации рекреационно-оздоровительной деятельности в горных регионах. Мат. IV Междунар. конф. «Устойчивое развитие горных территорий». Владикавказ, 2001. С. 444-445.

22. Русев І.Т., Сафранов Т.А. Екологічний туризм: конспект лекцій. Дніпропетровськ: «Економіка», 2005. 118 с.
23. Ніколаєв К.Д. , Ісаєнко В.М. Екологізація туристичної галузі, її роль у зменшенні впливу на біорізноманіття та навколишнє середовище/ Агроекологічний журнал, спецвипуск. К., 2009. С. 22–23.
24. Кравченко Н.О. Напрямки екологізації туристичної індустрії. Вісник Національного університету водного господарства та природокористування. Серія «Економіка». 2005. Вип. 3(31).С. 72-77.
25. Сафранов Т.А., Полетаєва Л.М. Проблема екологізації рекреаційно-туристичної діяльності в Україні. Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна. Серія «Екологія». 2016. Вип. 15. С. 89-98.
26. Андреев А.В. О фауне *Odonata* Молдовы и стрекозах Талмазского участка Днестра. Проблемы сохранения биоразнообразия Среднего и Нижнего Днестра. Мат. междунар. конф. – Кишинев, 1998. С. 14–16.
27. Бондаренко Е. Ю. Попова Е. Н. Флора заповедного и населённого участков Нижнего Днестра. Учёные записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Биология. – Симферополь, 2001. Т. 14, № 1. С. 27 – 31.
28. Волох А.М. Поширення і чисельність європейської норки (*Mustela lutreola* L., 1766) в Україні. Вісн. Львів. нац. ун-ту. сер. біол. – Львів, 2004. № 38. С. 118–128.
29. Волох А.М. Краткий очерк истории формирования современной фауны охотничьих зверей в южных районах Украины /В сб. Проблемы изучения фауны юга Украины. – Одесса: Астропринт, 1999. С. 34 – 49.
30. Волох А.М. Великі ссавці Південної України у ХХ ст. (динаміка ареалів, чисельності, охорона та управління): автореф. дис... докт. біол. наук: 03.00.08/ Інститут зоології ім.І.І. Шмальгаузена НАН

України. К., 2004. 35 с.

31. Волох А.М. Долина Дністра как миграционный коридор крупных млекопитающих и проблемы управления ресурсами. Матер. межд. конф., Кишинев: Есо–TIRAS, 2004. С.79 – 81.

32. Волох А.М. Нарис про ссавців Придунав'я і особливості менеджменту їхніх ресурсів. Заповідна справа. 2000. Т.6, вип. 1–2. С. 28 – 35.

33. Волох А.М. Сучасне поширення видри (*Lutra lutra* L., 1758) в Україні та її чисельність / Вісн. Запорізьк. держ. ун-ту. Фіз.-мат. та біол. науки. 2003. №1. С.133–139.

34. Геоботаничне районування Української РСР [відп. ред. А. І. Барбарич]. К.: Наук. думка, 1977. 303 с.

35. Гуль И.Р., Матюхин А.В., Шелякин М.А. О добыче большой вечерницы (*Nyctalus lasiopterus* Sphg.) – меланиста / Науч. труды Зоол. музея Одесск. нац. ун-та. Т.4. (Матер. по изуч. животного мира – фаунистика, морфология, методика исследований). Одесса: Астропринт, 2001. С. 183.

36. Екофлора України в 5 т. / відп. ред. Я.П. Дідух. К.: Фітосоціоцентр, 2000 – 2009. Т. 1, 2, 3, 4.

37. Конвенція про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі. К., 1998. 76 с.

38. Коротаев В.Н. Геоморфология речных дельт – Москва: Изд-во Моск. унив., 1991. 224 с.

39. Костильов О. В. Прогноз змін степової рослинності під впливом каналу Дунай –Дніпро. Укр. ботан. журн. 1983. Т. 40. № 4. С. 65 – 70.

39. Дубына Д.В., Гейни С., Гроудова З. и др . Макрофиты-индикаторы изменений природной среды.К.: Наук. думка, 1993. 433 с.

40. Медінець В.І., Паузер О.Б. Матеріали для проекту організації

території національного природного парку «Нижньодністровський» (ботанічний аспект). Одеса, 2007. 116 с.

41. Мединец В.И., Черничко И.И., Кармышев Ю.В. Технический отчет о результатах малакологических и герпетологических исследований в дельте Днестра. – Одесса, 2007. 52 с.

42. Мединец В.И., Черничко И.И. Аннотированный заключительный отчет о результатах зоологических исследований в бассейне Нижнего Днестра (территория будущего национального парка «Нижнеднестровский»). 34 с.

43. Роженко Н.В. Динамика и современное состояние фауны хищных млекопитающих в дельтах Днестра и Дуная. Ученые зап. Таврич. нац. ун-та. Симферополь, 2004. Т.17(56). №2. С.115 – 120.

44. Роженко Н.В. Особенности функционирования группировок хищных млекопитающих в низовьях Днестра. Интегр. управ. природ. ресурсами бассейна трансграничной реки Днестр: Матер. междунар. науч. конф. Кишинев, 2004. С.255 – 256.

45. Роженко Н.В. Формирование восточно-европейской границы ареала шакала и его биотопическое распределение. Современ. пробл. зоол. и экол.: Матер. междунар. науч. конф. – Одесса, 2005. С.226– 227.

46. Роженко Н.В. Хижі ссавці північно–західного Причорномор'я (фауна, динаміка чисельності та морфологія): дис... канд. біол. наук: 03.00.08/ Інститут зоології ім.І.І. Шмальгаузена НАН України. К., 2006. 209 с.

47. Русев И.Т. Дельта Днестра – национальный парк // Заповідна справа в Україні. 1998. Т. 4. Вип. 1. С. 20 – 32.

48. Русев И.Т. Дельта Днестра. История природопользования,

экологические основы мониторинга, охраны и менеджмента водно-болотных угодий. Одесса: Астропринт, 2003. 768 с.

49. Русев И.Т. Изменение численности и биотопического распределения ондатры и водяной полевки поймы нижнего днестра в условиях антропогенной трансформации ландшафта. Хомяковые фауны Украины (фаунистика, систематика, экология и практическое значение). К., 1987. Ч.4 С. 3 – 6.

50. Стойловский В.П. Об организации национального природного парка «Нижнеднестровский». Проблемы сохранения биоразнообразия Среднего и Нижнего Днестра. Тез. Междунар. конф. (Кишинёв, 6–7 ноября 1998 г.). Кишинёв, 1998. С. 149 – 151.

51. Фесенко Г.В., Бокотей А.А., Птахи фауны України. К., 2002. 416 с.

52. Червона книга України. К: Українська енциклопедія, 1994. 464 с.

53. Червона Книга України. Рослинний світ : Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 1996. 606 с.

54. Червона книга України. Тваринний світ. К.: Глобалконсалтинг, 2009. 600 с.

55. Шекк П.В. Изменение ихтиофауны устьевой зоны Днестра и Днестровского лимана в условиях усиливающегося антропогенного воздействия. Причорноморський екологічний бюлетень. Проблеми раціонального природокористування в басейні Дністра. № 3–4. – Одеса, 2005.

56. Шарапановская Т.Д. Сравнительный анализ состояния ихтиофауны реки Днестр под воздействием глобального антропогенного воздействия. Мат. международной конференции. Кишинёв, 2–3 окт.2008. С. 280–285.

57. Шекк П.В., Ровнин А.А., Ровнин Д.А. Осетровые

Днестровского бассейна, пути восстановления их численности. Междунар. эколого-экономическая конф. «Эколого-экономические проблемы Днестра». Одесса, 2000. С. 94 – 95.

58. Шуйский Ю.Д. Географическое положение и структура устьевой области Днестра на побережье Черного моря. Причорноморський екологічний бюлетень. 2005. № 3–4. С. 29 – 41.

59. Вишневський В.І. Екологічний туризм: навчальний посібник. К.: Інтерпрес ЛТД, 2015. 140 с.

Публікації за темою магістерської кваліфікаційної роботи:

1. Лупашко О.М. Негативні наслідки рекреаційно-туристичної діяльності та шляхи їх мінімізації (на прикладі Нижньодністровського національного природного парку). Мат. IV Міжнародної конф. молодих вчених «Екологія, неоекологія, охорона навколишнього середовища та збалансоване природокористування». Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2016. С. 38-40.

2. Лупашко О.М. Шляхи екологізації рекреаційно-туристичної діяльності (на прикладі Нижньодністровського національного природного парку). Мат. конф. молодих вчених ОДЕКУ. Одеса: ОДЕКУ, 2017. С. 33-34.